

FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN
PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

Masterproef II neergelegd tot het behalen van de graad van

Promotor:

Copromotor:

Ondergetekende, Verleyen Lies, geeft toelating tot het raadplegen van de
masterproef door derden.

Abstract

Doel: Er is veel onderzoek te vinden over de negatieve impact van pesten op slachtoffers, maar er is tevens substantiële evidentie dat ook daders kwetsbaar zijn voor negatieve uitkomsten. Huidige masterproef onderzoekt of pesten in de kindertijd een predictor is van psychopathische persoonlijkheidstrekken in de adolescentie en bekijkt of pesten nog andere negatieve uitkomsten prediceert.

Methode: Zeshonderd zestig kinderen, die in November 2007 deelnemen aan een grootschalig onderzoek naar persoonlijkheid en pesten, werden opnieuw gecontacteerd. Honderd drieëntwintig jongeren namen opnieuw deel aan de huidige follow-up studie. Aan de hand van zelfrapportagevragenlijsten, met name de Inventory of Callous-Unemotional Traits (ICU), de Youth Self-Report (YSR) en de Children's Social behavior Scale – Self – report (CSB), werden enerzijds psychopathische persoonlijkheidskenmerken nagegaan en anderzijds agressie- en externaliserende problemen.

Resultaten: Er werd geen evidentie gevonden voor het feit dat pesten predictief is voor psychopathische trekken in de adolescentie. De huidige resultaten bieden echter wel steun voor andere mogelijke negatieve gevolgen van pesten in de kindertijd. Pesten prediceert namelijk sociale problemen, relationele, fysieke, en verbale agressie in de adolescentie en het pesten van de leerkracht voorspelt minder prosociaal gedrag in de adolescentie.

Discussie: Dit onderzoek sluit deels aan bij de bevindingen uit voorgaande studies, namelijk dat de gevolgen van pestgedrag niet onderschat mogen worden, niet enkel voor het slachtoffer maar ook voor de dader. De resultaten tonen duidelijk aan dat pesten in de kindertijd voorspellend is voor sociale- en externaliserende problemen in de adolescentie en vormen de schakel naar verder en grondiger onderzoek betreffende dit onderwerp.

Woord vooraf...

Enkele mensen verdienen een bijzonder woord van dank aangezien ze mij geholpen en ondersteund hebben om deze scriptie tot een goed einde te brengen.

Eerst en vooral wil ik mijn promotor, Mevr. Decuyper, bedanken voor de constructieve begeleiding en steun bij het schrijven van deze masterproef rond pesten en psychopathie. Aansluitend hierbij wil ik haar ook bedanken voor haar geduld en vele raadgevingen bij het uitvoeren en verwerken van het onderzoek. Je hielp me het overzicht bewaren wanneer ik dreigde verloren te lopen.

Verder wil ik mijn dank betuigen aan alle deelnemende kinderen, ouders en leerkrachten zonder wie dit onderzoek niet mogelijk geweest zou zijn. Vervolgens wil ik ook Marleen De Bolle bedanken voor haar initiële studie, waarin ik mij mocht verder verdiepen. Maar ook mijn zus, Frauke en Valerie verdienen een grote dankjewel voor de kritische lezing en bijsturing in het schrijven van mijn thesis.

Mijn ouders, maar ook Martin, Marianne en Luc, verdienen eveneens een dankwoord omwille van hun steun, vertrouwen en tijd tijdens de voorbije jaren. Voor alle bemoedigende woorden en hun geloof in mij. Ook een dankjewel aan mijn broers en zussen voor de onvoorwaardelijke vriendschap en steun, de goede gesprekken en het vele plezier samen.

Mijn medestudenten van de voorbije jaren, vrienden en vriendinnen, ... wil ik graag bedanken voor hun vriendschap, interesse en voor de nodige ontspanning tussen de studiemomenten door.

Last but not least gaat mijn dank uit naar mijn vriend Mathieu voor de vele mooie jaren samen en de mooie toekomst die nog mag volgen. Voor de steun en het geduld wanneer het moeilijker ging, voor de vreugde wanneer het goed ging. Zonder jou had ik dit nooit gekund.

Inhoud

Pesten.....	1
Prevalentie pesten.....	1
Definitie pesten.....	2
Verschillende vormen en oorzaken van pesten.....	3
Risicofactoren.....	5
Eigenschappen van het ‘pestende kind’.....	5
De omgeving.....	7
De opvoeding.....	8
De media.....	8
Agressie.....	8
Groepsfactoren.....	9
Psychopathie.....	10
Omschrijving.....	10
Ontwikkelingsantecedenten.....	12
De Antisociale Persoonlijkheidsstoornis (ASP).....	15
Differentiaaldiagnostiek: Psychopathie, ASP en gedragsstoornis.....	16
Taxonomie of dimensioneel.....	17
Etiologie.....	19
Meten van Psychopathie.....	20
Psychopathie versus geweld en criminaliteit.....	22
De link tussen pesten en Psychopathie.....	23
Huidige studie.....	26
Methode.....	27
Deelnemers en Procedure.....	27
Instrumenten op tijdstip 1.....	29
Instrumenten op tijdstip 2.....	30
De ‘Inventory of Callous-Unemotional traits’ (ICU).....	30
De ‘Youth Self-Report’ (YSR).....	30
De ‘Children’s Social Behavior scale- Self – Report’ (CSB).....	31
Resultaten.....	32
Beschrijvende statistiek.....	32
Categorisatie op vlak van pesten.....	32
Kille, niet-emotionele trekken.....	32
Correlationele analyses.....	33

Overeenstemming pesten over beoordelaars heen.....	33
Pesten en psychopathie.....	35
Categorieën pesten in de kindertijd en CU trekken in de adolescentie.....	35
Pesten en externaliserende en/of agressie problemen.....	36
Predictoren van sociale en externaliserende problemen.....	39
Discussie.....	41
Bespreking van de resultaten.....	41
Theoretische en praktische implicaties.....	44
Sterktes en beperkingen.....	45
Aanbevelingen toekomstig onderzoek.....	46
Conclusie.....	47
Referenties.....	
Bijlagen.....	

In huidige masterproef wordt nagegaan of pesten in de kindertijd een predictor is van psychopathische persoonlijkheidstrekken in de adolescentie. Om te kunnen omschrijven welke impact pesten heeft op de persoonlijkheidsontwikkeling en meer specifiek hoe dit een invloed heeft op de ontwikkeling van een psychopathische persoonlijkheid, is het aangewezen om bovengenoemde variabelen, pesten en psychopathie, eerst in een breder kader te situeren. Wat is het, hoe kunnen we dit omschrijven, hoe vaak komt het voor, bestaan er belangrijke theoretische modellen omtrent pesten en/of psychopathie, wat zijn mogelijke gevolgen, waarom is het relevant om er voldoende aandacht aan te besteden en hoe kan dit eventueel voorkomen worden?

Pesten

Prevalentie pesten

Iedereen kent het fenomeen 'pesten', sommigen vanuit persoonlijke ervaringen en anderen kennen het vanwege de media. Over de prevalentie van pesten bestaan talloze gegevens, maar veel van deze data zijn helaas verouderd. Slechts weinig van de beschreven onderzoeken zijn in ons land gebeurd, vandaar eerst de volgende verwijzingen naar enkele Amerikaanse en Nederlandse onderzoeken. Daarna worden de beperkte Belgische gegevens eveneens aangebracht.

In Amerika zijn er veel grootschalige onderzoeken uitgevoerd naar het voorkomen van pesten. Een onderzoek waar regelmatig naar verwezen wordt, is het rapport van het National Institute for Child Health and Human Development (2001). In dit onderzoek waren bijna 16 000 leerlingen betrokken. Op basis van een representatieve steekproef werd vastgesteld dat 17 procent van de leerlingen soms wekelijks gepest wordt (Anderson, 2012; Depamelaere, 2009; Nansel et al., 2001; Van Der Ploeg, 2007) terwijl 19 procent van de leerlingen anderen pesten (City of Chicago, 2013; Van Der Ploeg, 2007). Daarnaast geeft nog eens zes procent aan zowel slachtoffer als dader van pesterijen te zijn geweest (Depamelaere, 2009; Van Der Ploeg, 2007).

Ook Nederland heeft een grootschalig onderzoek verricht omtrent pesten. De steekproeven varieerden van 2000 tot 10 000 leerlingen. Van der ploeg (2007) maakte bij dit onderzoek een overzicht dat terug te vinden is in bijlage 1. Uit deze tabel is duidelijk af te leiden dat pestgedrag vaker voorkomt in het basisonderwijs. Het aantal leerlingen dat *frequent* zelf pest of gepest wordt, is kleiner dan het aantal leerlingen dat *af en toe* gepest wordt (Depamelaere, 2009; Van Der Ploeg, 2007).

Pesten bij schoolgaande kinderen blijkt dus een vaak voorkomend en significant probleem te zijn dat alle landen en culturen treft (Ttofi, Farrington, & Lösel, 2012; Viding,

Simmonds, Petrides, & Frederickson, 2009). Argumenten hiervoor kunnen ook teruggevonden worden in de prevalentiecijfers gerapporteerd door Liu en Graves (2011). Pesten of gepest worden in de Verenigde Staten varieerde – volgens hun onderzoek – tussen de 13 en 54 procent bij schoolgaande kinderen. Uit Chauz, Molano en Podlesky (2009) komt naar voren dat verschillende internationale studies indiceren dat pesten het hoogtepunt bereikt op de leeftijd van 11 tot 13 jaar en daarna significant daalt. Ten slotte blijkt pesten vaker voor te komen bij jongens dan bij meisjes (Kumpulainen et al., 1998; McNamee & Mercurio, 2008; Solberg, Olweus, & Endresen, 2007).

Als laatste verscheen er ook een Belgische scriptie rond pestgedrag waarin gerapporteerd werd dat ongeveer drie tot acht procent van de Vlaamse jongeren ernstig gepest wordt. Dit komt neer op een jaarlijkse 30 000 kinderen die gepest worden in ons land. Meer specifiek blijkt uit de rapportage van drie maanden, dat 57 procent van de jongeren het slachtoffer was van pestgedrag en 47 procent zelf gepest heeft. Daarnaast beweerden bijna vier op vijf van de onderzochte leerlingen dat zij getuige waren van pestgedrag (Van Damme, 2009).

Definitie pesten

Om pesten te definiëren of te omschrijven, is het belangrijk de verschillende soorten van pesten te onderscheiden. Daarenboven moet er ook voldoende aandacht besteed worden aan de slachtoffers van pestgedrag. Dit wordt in een volgende paragraaf kort toegelicht.

Sourander et al. (2007) omschrijft pesten en victimisatie als significante psychosociale problemen die sterk bepalend zijn voor het verloop van de ontwikkeling. Pesten wordt gedefinieerd als een antisociale en agressieve act binnenin een context gekenmerkt door een verstoord machtsevenwicht. Het gaat hierbij om individuen die in een dominante positie verkeren die mentaal en/of fysiek lijden veroorzaken bij anderen. De context betreft dus een ongelijke machtsrelatie waarbinnen het slachtoffer er meestal niet in slaagt om op zijn eentje de situatie te doorbreken. Dit gedrag resulteert in beduidende psychologische, fysiologische en emotionele kenmerken bij zowel de dader als het slachtoffer (Kim, Boyce, Koh, & Leventhal, 2009; Luukkonen, Riala, Hakko, & Räsänen, 2011; McNamee & Mercurio, 2008; O'Connell, Pepler, & Craig, 1999; Olweus, 1991; Piotrowski & Hoot, 2008 ; Smith, & Gross, 2006; Solberg et al., 2007; Sourander et al., 2007).

Bij pesten is er altijd sprake van een herhalingselement; het gedrag komt meermaals voor en in verschillende contexten (Kumpulainen et al., 1998; Luukkonen et al., 2011; Solberg et al., 2007; Sourander et al., 2007). Pesten wordt dus gekarakteriseerd door herhaalde negatieve acties van materiële, fysieke of psychische aard tegenover een andere persoon. Men spreekt van negatieve handelingen wanneer iemand met opzet een ander schade berokkent, benadeelt of

lastigvalt. Het mag dus niet vereenzelvigd worden met plagerijen. Deze laatste komen occasioneel voor en gebeuren tussen 'gelijken'. Een andere, vaak voorkomende misvatting is dat pesten beschouwd wordt als een vorm van 'sociale agressie', maar ook deze concepten mogen niet door elkaar gehaspeld worden. We spreken over pesten indien de gedragingen meermaals voorkomen in tijd en ruimte (Muñoz, Qualter, & Padgett, 2010; Sourander et al., 2007).

In het grondige voorgaande onderzoek over pesten zijn tal van andere definities te vinden. De oorzaak hiervoor ligt in de complexiteit van de definitie van pesten omdat het gekarakteriseerd wordt door drie factoren: (1) de intentie van de dader om lijden te veroorzaken, (2) de oorzaak van het lijden is het waargenomen machtsverschil tussen de dader en het slachtoffer en (3) de herhaling van het gedrag over tijd en ruimte. Indien deze drie criteria niet in acht genomen worden of als er variatie aanwezig is in de drie criteria, kan dit resulteren in verschillende definities van pesten (Liu & Graves, 2011).

Ondanks de variabiliteit in de definitie, kan pesten in het algemeen omschreven worden als een specifiek type van agressie waarbij: (1) het gedrag gericht is om te schaden, (2) het gedrag herhaaldelijk voorkomt in de tijd en (3) er sprake is van een machtsverschil, waarbij een sterkere persoon of groep een zwakkere persoon gaat 'aanvallen' (Liu & Graves, 2011; Nansel et al., 2001; Olweus, 1991; Viding et al., 2009).

Verskillende vormen en oorzaken van pesten

Uit de hoeveelheid aan literatuur blijkt dat er verschillende vormen bestaan van pestgedrag. Kumpulainen et al. (1998), Muñoz et al. (2010), O'Connell et al. (1999) en Viding et al. (2009) onderscheiden twee vormen van pesten, namelijk direct- alsook indirect pestgedrag. Het directe luik wijst op fysiek pestgedrag, zoals bijvoorbeeld slaan, schoppen, het vernielen van andermans spullen en dergelijke meer. Het gaat dus over openlijke aanvallen op het slachtoffer. Het 'indirect' pesten gaat over meer psychologische karakteristieken zoals sociale uitsluiting, het slachtoffer negeren en dergelijke meer. Beide vormen van pestgedrag blijken vaak gelijktijdig voor te komen en hebben allebei een negatieve impact op de persoonlijkheidsontwikkeling. Een kind dat slachtoffer is van één vorm van pesten, heeft vaak een verhoogde kans om ook slachtoffer te zijn of worden van de andere soort pesterijen.

Daarnaast onderscheiden Liu en Graves (2011) uitgebreidere vormen van pestgedrag, namelijk fysieke, verbale, relationele of cyberagressie. Zij geven ook aan dat het machtsverschil tussen de dader en het slachtoffer van fysieke of psychologische aard kan zijn. 'Fysiek pesten' wordt gedefinieerd als – zoals eerder vermeld bij Muñoz et al. (2010) – een vorm van agressie die snel en makkelijk observeerbaar is, zoals slaan. Vervolgens betreft 'verbaal pesten' taalgebruik

van de dader, zoals bedreigingen, schuttingstaal en dergelijke meer, gericht naar het slachtoffer. Een derde vorm van pesten is 'relationeel pesten', wat een meer subtiele vorm van agressie is. In deze vorm richt de dader zich op het sociale netwerk van het slachtoffer, met als doel deze te beschadigen of te reduceren. Een voorbeeld hiervan kan het verspreiden van roddels zijn, wat een negatieve impact zal hebben op de sociale reputatie van het slachtoffer, met mogelijks sociale isolatie tot gevolg. Een andere vaak voorkomende benaming van relationeel pesten, is psychologisch pesten. Een vierde en laatste vorm van pestgedrag, betreft het 'cyberpesten'. Dit is een relatief nieuwe vorm van pesten waarbij de dader aan de hand van computertechnologie, zoals internet, gsm, alsook sociale netwerksites zoals Facebook, roddels verspreidt over het slachtoffer om diens sociaal netwerk te reduceren (Fekkes, Pijpers, & Verloove-Vanhorick, 2005; Liu & Graves, 2011; Ortega, Elipe, Merchan, Calmaestra, & Vega, 2009; Piotrowki & Hoot, 2008).

Er bestaan ook verschillende theoretische perspectieven op pestgedrag, dewelke hier kort toegelicht worden. Als eerste kan pesten vanuit etiologisch perspectief beschouwd worden als een middel om sociale dominantie te verkrijgen. Dit kan een mogelijke verklaring zijn waarom de prevalentie hoger ligt in die leeftijdsgroep (Liu & Graves, 2011). Vervolgens wordt in de socio-ecologische modellen rond pestgedrag de klemtoon gelegd op de interacties met de sociale omgeving (Swearer et al., 2006). Het gaat hierbij om individuele kenmerken die kinderen ertoe aanzetten te pesten, die slechts tot uiting komen in die omgevingen die dergelijk gedrag aanmoedigen (Liu & Graves, 2011).

Daarnaast integreren de sociaal-cognitieve modellen twee soorten theorieën. Enerzijds spreken ze over de relatie tussen de neurochemische factoren en psychiatrische diagnoses, waar de antisociale persoonlijkheidsstoornis bijvoorbeeld onder valt. Anderzijds betreffen de theorieën de rol van cognitieve processen op pesten die gerelateerd zijn aan de manier waarop iemand sociale informatie gaat verwerken (Liu & Graves, 2011). De eerste theorievorming onderzoekt de relatie tussen specifieke hersenstructuren en agressief gedrag en gaat dit linken aan het pestgedrag bij kinderen, terwijl de tweede theoretische benadering vertrekt van het theoretisch model van Huesmann (1988) over de sociale informatieverwerking. Hij veronderstelt dat een persoon zijn/haar overtuigingen over agressie de belangrijkste filter vormt om te voorkomen – dat bij blootstelling aan een agressieve act – de act overgenomen wordt (Liu & Graves, 2011). Pesten is dus volgens de sociaal-cognitieve modellen het resultaat van een foutieve interpretatie van sociale cues (Liu & Graves, 2011; McMahon, Felix, Halpert, & Petropoulos, 2009; Muñoz et al., 2010).

Ten slotte veronderstellen de genetische en biologische theorieën van agressie verschillende biologische assumpties, zoals lage autonome tonus, lage of hoge hartslag, autonome

hypoarousal of hyperarousal, testosteron, etc., die elk een invloed uitoefenen op specifieke agressieve gedragingen waaronder pesten (Liu & Graves, 2011).

Risicofactoren

Hieronder worden verschillende factoren besproken die pesten al dan niet in de hand kunnen werken. Door aandacht te schenken aan deze factoren, is het eenvoudiger om te begrijpen hoe het zover kan komen en kan hier dus adequaat op worden ingespeeld. Naast de eigenschappen bij het pestende kind, worden ook de groepsfactoren die pestgedrag beïnvloeden besproken.

Eigenschappen van het 'pestende kind'.

Onderzoek toont aan dat kinderen die regelmatig pesten, een aantal overeenkomstige kenmerken vertonen (Van Der Ploeg, 2007). Kinderen die pesten, zijn vaak fysiek sterke kinderen die dat graag laten merken in de omgang met leeftijdsgenoten. Daarnaast hebben deze kinderen ook zekere psychische kenmerken die de kans verhogen op pesterijen (Depamelaere, 2009; Van Der Ploeg, 2007).

De ouders zijn vaak ongeduldig en kwaad, ze gaan zich zelden verontschuldigen of geven zelden complimenten. Daarentegen uiten ze zich vaak sarcastisch en ze hebben een abnormaal grote behoefte om erkend te worden in hun gedrag. Ze voelen zich daarnaast vaak angstig en jaloers, meer specifiek angstig om 'volgers' en kracht over de anderen te verliezen (Piotrowski & Hoot, 2008). Ze zijn dikwijls agressief, vijandig en dominant over hun leeftijdsgenoten. Ouders vertonen weinig onzekerheidsgevoelens en behalen een hogere score op hyperactiviteit en gedragsproblemen, dewelke het pestgedrag uitlokken. Ze hebben een gebrek aan zelfbeheersing, ze zijn overheersend, impulsief, spelen de baas en hebben geen oog voor anderen. Bovendien blijkt ook dat pesters anderen goed kunnen manipuleren en controleren, ze zijn met andere woorden niet coöperatief. Ten slotte wordt aangegeven dat pesters zich moeilijk of zelfs niet kunnen concentreren, ze zijn vaak onbeleefd, luisteren niet naar anderen en ze verstoren vaak het klasgebeuren (Depamelaere, 2009; Joliffe & Farrington, 2011; Kumpulainen et al., 1998; Muñoz et al., 2010; Sourander et al., 2007). Concluderend kan gesteld worden dat kinderen met externaliserende problemen een grotere kans hebben om zich te engageren in pesterijen, terwijl een internaliserende problematiek de kans verhoogt op victimisatie (Luukkonen, Räsänen, Hakko, & Riala, 2010).

Nog andere kinderen engageren zich tot pestgedrag vanuit het sociale imago. Ze pesten met andere woorden omdat ze dat stoer vinden, of denken dat andere kinderen dat stoer vinden.

Pesten kan dus gezien worden als een negatieve manier van aandacht vragen (Kumpulainen et al., 1998).

Uit bovenstaande beschrijvingen kan worden afgeleid dat ouders dus over bepaalde sociaal-cognitieve vaardigheden beschikken, zoals de manipulatie. Pesters zijn goed in het manipuleren van anderen omdat ze veel kennis hebben over andermans gevoelens. Dergelijke cognitieve vaardigheden zorgen ervoor dat ouders aanschouwd worden als leiderschapsfiguren, omdat ze controle nemen over andere kinderen (Muñoz et al., 2010).

Een ander kenmerk dat bepaalt of een kind de sociale en cognitieve kennis gebruikt om anderen te manipuleren is de mate waarin het kind empathisch is. Uit onderzoek is gebleken dat empathie het agressief gedrag inhibeert, omdat een empathisch persoon zich kan inleven in de gevoelens en stress van het slachtoffer. Zoals verwacht zijn empathietekorten kenmerkend voor kinderen die gewelddadig en antisociaal zijn, alsook bij kinderen die betrokken zijn in pestgedrag (Muñoz et al., 2010).

Bovenstaande kenmerken wijzen op een onderliggend antisociaal profiel, wat ook teruggevonden werd in het onderzoek van Hallein (2008). Joliffe en Farrington (2011) hebben evidentie gevonden voor de relatie tussen impulsiviteit en pesten, zowel bij jongens als bij meisjes.

In tegenstelling tot wat hierboven wordt vermeld, rapporteren Sourander et al. (2007) niet geen angstgevoelens te zien bij kinderen die betrokken zijn in pestgedrag. Sommige ouders hebben continue minderwaardigheids- en onzekerheidsgevoelens, terwijl anderen net heel zelfverzekerd zijn. Beiden kunnen zich engageren tot pestgedrag, weliswaar vanuit andere motieven. De eerste groep ouders tracht aan de hand van hun pestgedrag hun eigen frustratiegevoelens en ergernissen af te reageren op een ander kind en op die manier te verlichten, terwijl de tweede groep voor pestgedrag kiest om op die manier hun zelfwaarde nog meer te versterken (Piotrowski & Hoot, 2008).

Hierboven werden verschillende vormen van pestgedrag aangereikt, maar wie maakt nu het meest gebruik van welke soort en waarom? Pesten blijkt bij verschillende geslachten en op verschillende leeftijden voor te komen. Het is belangrijk om na te gaan of daar eventueel enige differentiatie qua vorm voorkomt, namelijk direct en/of indirect. Er is heel wat inconsistentie in de literatuur wat betreft de relatie tussen verschillende vormen van pestgedrag en de sekse. Sommige studies hebben aangetoond dat jongens meer betrokken zijn bij vormen van direct pesten, terwijl meisjes eerder indirecte vormen hanteren (Houbre, Tarquinio, Thuillier, & Hergott, 2006; Kumpulainen et al., 1998; Liu & Graves, 2011; McNamee & Mercurio, 2008; O'Connell et

al., 1999; Veenstra, Lindenberg, Oldehinkel, De Winter, & Verhulst, 2005; Viding et al., 2009; Viljoen, O'Neill, & Sidhu, 2005; Wang, Ianotti, & Nansel, 2009). Andere onderzoekers daarentegen rapporteren geen geslachtsverschillen bij verschillende vormen van pesterijen (Viding et al., 2009; Wolke, Woods, Bloomfield, & Karstadt, 2000; Woods & White, 2005). Kumpulainen et al. (1998) en Viljoen et al. (2005) wijzen ook op het belang van de leeftijd. Het fysiek pesten komt ook vaker voor op jongere leeftijd, terwijl oudere kinderen en adolescenten een meer subtiele vorm, namelijk indirect pesten, ontwikkelen. Deze bevindingen sluiten volgens Viljoen et al. (2005) aan bij de ontwikkelingspsychologie.

De omgeving.

Er zijn tal van omgevingsinvloeden die aanleiding kunnen geven tot participatie in pestgedrag. Enkele van deze risicofactoren worden hier kort vermeld, namelijk: pesten blijkt vaker voor te komen bij kinderen met een gebrek aan steun van leerkrachten en bij die kinderen die zelf het slachtoffer geweest zijn van pestgedrag (Liu & Graves, 2011). De buurt waarin iemand opgroeit, kan ook een risicofactor zijn. Indien een kind bijvoorbeeld opgroeit in een gewelddadig milieu, heeft dit kind door ervaring ondervonden dat agressief gedrag voordeel oplevert, waardoor hij/zij dit blijft toepassen. Dergelijke kinderen begrijpen namelijk alleen de 'taal van agressie' (Chauz et al., 2009). Een lage socio-economische status, een laag opleidingsniveau van de vader en de afwezigheid van een normaal en intact gezin of de biologische ouders en onvoldoende positieve aandacht zijn ook risicofactoren die elk op hun beurt een invloed hebben op het pestgedrag (Kim et al., 2009; Luukkonen et al., 2010; McNamee & Mercurio, 2008). Ten slotte wordt pestgedrag mede gestuurd vanuit de negatieve invloed van leeftijdsgenoten (Liu & Graves, 2011; O'Connel et al., 1999). Pesters vernederen fysiek en/of psychisch een zwakkere leerling om hun eigen sociale status in de schoolgemeenschap te verhogen. Door de aanvaarding van de peers ontstaat vaak een vicieuze cirkel waarbinnen het pestgedrag relatief stabiel blijft, zowel bij jongens als bij meisjes. Er ontstaat met andere woorden een interne druk om aan de nieuw verworven status te blijven voldoen (Liu & Graves, 2011; Schäfer, 2006). Dergelijk proces heeft een belangrijk gevolg voor andere leeftijdsgenoten, namelijk het zien van een model dat beloond wordt voor agressief gedrag, wat ervoor kan zorgen dat dit gedrag overgenomen wordt. Bandura noemt dit in de sociale psychologie 'modeling' (Depamelaere, 2009; Liu & Graves, 2011; Schäfer, 2006). Kinderen hebben dus een grotere kans om actief te participeren aan pesterijen indien ze een succesvolle act van agressie geobserveerd hebben, uitgevoerd door een krachtige leeftijdsgenoot (O'Connel et al., 1999).

De opvoeding.

De vroege ouderlijke invloeden spelen ook een significante rol in het voorspellen van het latere gedrag (Sourander et al., 2006). Pesten kan het gevolg zijn van een opvoeding waar weinig belang gehecht werd aan waarden en normen, zoals respect voor anderen. Het ouderlijk gedrag en de hechting met de ouders in de kindertijd worden als de grootste invloeden gezien op de ontwikkeling van een kind. Een kind kan bijvoorbeeld voortdurend genegeerd worden door een ouder, waardoor hij anderen zal pesten om aandacht te vragen of de vernedering door te geven (Corvo & DeLara, 2010; Crombrugge, 2006).

Er is ook evidentie gevonden dat vroege blootstelling aan ouderlijk fysiek geweld gerelateerd is aan pesten, zowel bij meisjes als bij jongens. Indien er dus sprake is van familiaal geweld, of ouders die op een vijandige/koude manier communiceren met hun kinderen, beschuldigend, bekritiserend of teleurstellend zijn tegenover hun kinderen, dan gaat dit gedrag sterk de overtuigingen, ideeën en normen van de kinderen omtrent agressief gedrag bepalen (Corvo & deLara, 2010; Depamelaere, 2009; McNamee & Mercurio, 2008). De kans op pestgedrag neemt met andere woorden toe als er sprake is van een onveilige ouder-kind relatie (McNamee & Mercurio, 2008; Pontzer, 2010). Dit kan opnieuw gekoppeld worden aan de theorie van Bandura omtrent 'modeling' (Bowes et al., 2009; McNamee & Mercurio, 2008). Het kind leert namelijk met dergelijke opvoedingssituatie dat het beledigen van anderen een middel is om zijn/haar doel te bereiken (Depamelaere, 2009; McNamee & Mercurio, 2008; Pontzer, 2010). Uit bovenstaande resultaten blijkt dat de thuissituatie een cruciale invloed heeft, al is dit natuurlijk voor alle kinderen van belang en niet enkel voor die kinderen die pesten of gepest worden.

De media.

Naast de vroegere ouderlijke invloeden, zijn ook de invloeden vanuit de media van cruciaal belang. Gewelddadige media, zoals spelletjes, films en andere, voorzien een bepaald model dat beloond wordt voor zijn agressiviteit, wat ervoor zorgt dat de dader dergelijk gedrag gaat imiteren (Kim et al., 2009; McNamee & Mercurio, 2008). Een studie van Kim et al. (2009) wijst nog op de belangrijke rol van het 'ideaalbeeld' dat gevormd wordt in de media. Indien iemand afwijkt van dit ideaalbeeld, en dus dikker, kleiner, etc. is dan het 'hoort', neemt het risico op pestgedrag toe.

Agressie.

Zoals we merken, kan pesten door verschillende factoren bepaald worden. Naast de individuele kenmerken, de frustratiegevoelens, opvoeding van het kind en de media, kan agressie

een andere mogelijke verklaring zijn voor pestgedrag. Kinderen die anderen pesten, zijn vaak erg dominante kinderen die al vroeg hebben geleerd om zich agressief te gedragen. Ze hebben dikwijls ook ervaren dat men door agressief gedrag in een korte tijd de status van groepsleider kan verwerven. Dus de aanvaarding van het agressief gedrag is een belangrijk gevolg dat een escalatie van het pestgedrag met zich meebrengt (Sourander et al., 2007).

Emotionele dysregulatie kan ook een grotere gevoeligheid voor woede en agressie met zich meebrengen. Een mogelijke verklaring hiervoor is volgens Sourander et al. (2007) dat de waargenomen reacties van peers als uitdaging beschouwd worden, dewelke gewelddadige en agressieve acts als gevolg hebben binnen de context van een hoge emotionele arousal (Sourander et al., 2007).

Groepsfactoren.

Naast de bovenstaande beïnvloedende factoren, zijn er ook groepsfactoren die pesten kunnen verklaren. Hieronder zullen we pesten bekijken vanuit de groepsdynamica en vervolgens zullen we ook het zondebokfenomeen kort toelichten.

Ten eerste kan pesten verklaard worden vanuit de groepsdynamica. Uit onderzoek blijkt dat pesten voornamelijk voorkomt in 'peer groups' met weinig cohesie. De dader heeft een hoge status, is dominant, isoleert zich niet van de groep, maar manipuleert de groep. Uit angst om uitgesloten te worden, doen andere groepsleden vaak mee met de pester. Eens deze trend gezet is, wordt het vaak heel moeilijk om die te doorbreken (Garandau & Cillessen, 2006). Het ervaren van een 'wij-gevoel' en het veiligheidsgevoel binnenin een groep is cruciaal voor de sociale ontwikkeling van een kind. Indien er zich veranderingen voordoen binnenin de groep, kan dit voor een onveilige situatie zorgen, waardoor onzekerheden en frustraties ontstaan. Vanaf dan moeten de negatieve gevoelens geuit worden en een mogelijke manier om dit te doen is 'pesten'. Pesten kan echter ook het gevolg zijn van het afwijken van een groepsnorm. De norm binnenin een groep wordt opgesteld door de groep zelf, dit varieert dus van groep tot groep. Een kind wordt vaak 'buiten gepest' indien het kind afwijkt van die norm (Crombrugge, 2006; Depamelaere, 2009; Garandau & Cillessen, 2006).

Het zondebokfenomeen kan ook een mogelijke verklaring bieden voor pestgedrag. Dit fenomeen is een situatie waarbinnen een groep alle frustraties projecteert op een onschuldig en vaak weerloos slachtoffer, in plaats van op de werkelijke bron van frustratie. Het feit dat iemand een zondebok is, betekent dat voor de anderen dat zijzelf veilig zijn (Depamelaere, 2009).

Psychopathie

"Psychopathy is a disorder in urgent need of understanding.

*Without understanding, we will remain unable to efficiently treat it."*¹

Hierboven staat ruim omschreven wat pestgedrag precies inhoudt, maar in het kader van deze masterproef dient ook voldoende aandacht aan het concept psychopathie geschonken te worden.

Beschrijvingen van onverantwoordelijke individuen die op een kille, impulsieve, meedogenloze en agressieve manier anderen uitbuiten, kunnen we terugvinden doorheen tijd, culturen en op alle niveaus van de maatschappij (Hart & Hare, 1996). Ondanks de lage prevalentie, namelijk ongeveer één procent van de algemene populatie, blijken psychopaten een significante proportie van onze gevangenispopulatie in te nemen (Hare, 1999). Salekin en Frick (2005) tonen aan dat psychopathie relatief zeldzaam is. Zij vonden namelijk bij onderzoek van delinquente jongeren, dat slechts 14 procent van de steekproef psychopathische trekken vertoont.

Volgens Hare en Neumann (2009) was psychopathie de eerste persoonlijkheidsstoornis die erkend werd in de psychiatrie. Psychopathie heeft dan ook een lange historische onderzoekstraditie waarbij naar een adequate beschrijving van de persoonlijkheidsstructuur van een psychopaat werd gezocht. Er werden talrijke onderzoeken verricht om een beter begrip te verwerven over de psychopathische persoonlijkheid. Een van de belangrijkste en oudste pioniers op vlak van psychopathie is Cleckley (1976; 1988) met zijn meest gekende werk *The mask of sanity*. Hij vormt het startpunt van een lang en nog steeds lopend onderzoek naar het vraagstuk van de psychopaat en diens mentale toestand. Cleckley richtte zich voornamelijk op de volwassen psychopaat, maar de laatste jaren is er echter meer interesse in het construct bij jongeren en kinderen (Lynam, 1997; Salekin & Frick, 2005), wat verder ook aan bod komt.

Omschrijving

Cleckley (1976, 1988) beschreef een psychopaat als "intelligent, egocentrisch, oppervlakkig charmant (vleiend, complimenten geven maar geen diepgang en voor korte termijn), sluw en manipulatief." Op emotioneel vlak typeert Cleckley (1976, 1988) psychopaten als individuen die korte en oppervlakkige emoties vertonen met een gebrek aan berouw en empathie. Gedragmatig beschreef hij psychopaten als onverantwoordelijk, als sensation seekers en met een neiging naar antisociaal gedrag (Cleckley, 1976, 1988). Op basis van 16

¹ Blair, J., Mitchell, D.R., & Blair, K. (2005). *The psychopath: Emotion And The Brain*. John Wiley & Sons, 17.

persoonlijkheidskenmerken stelde hij een klinisch profiel op van psychopathie (Biro, Smederevac, & Novovic, 2008; Cleckley, 1976, 1988). Hiermee werd een eerste stap gezet richting de beschrijving van de psychopaat die we vandaag de dag kennen.

Hare (1980) leverde eveneens een belangrijke bijdrage aan de conceptualisering van het fenomeen met zijn diagnostisch instrument, de 'Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R)'. Hij ontwierp het instrument met het oog op het eerder genoemde klinisch profiel, dat kan teruggevonden worden in bijlage twee. De rationale voor de PCL-R is dat assessment gebaseerd moet zijn op het volledige bereik van de psychopathiesymptomatologie (Biro et al., 2008; Hare, 1999).

Psychopathie wordt dus omschreven als een persoonlijkheidsstoornis waarbij er sprake is van een kille, egocentrische en manipulerende omgang met anderen. Het wordt gedefinieerd door een pervasief patroon van affectieve, interpersoonlijke en antisociale trekken en gedragskenmerken (Feilhauer & Cima, 2013; Frick, O'Brien, Wootton, & McBurnett, 1994; Frick & White, 2008; Glenn, Kurzban, & Raine, 2011; Hansman-Wijnands & Hummelen, 2006; Hare & Neumann, 2009; Hare, 1980, 1999; Neumann & Hare, 2008; Salekin & Frick, 2005). Op het interpersoonlijke niveau zijn psychopaten grandioos, bedrieglijk, dominant, charmant, egocentrisch, narcistisch, intelligent, impulsief, oppervlakkig, ongevoelig en manipulatief. Op affectief niveau hebben ze het onvermogen om sterke emotionele banden te onderhouden met anderen en ontbreekt bij hen empathie, schuldgevoelens en berouw. Deze factoren zijn dikwijls geassocieerd met een sociaaldeviante maar niet noodzakelijke criminele levensstijl waarbij ze onverantwoordelijk, antisociaal en impulsief gedrag stellen. Ze vertonen ook een zwakke gedragscontrole. Daarbovenop hebben ze de neiging om sociale conventies en gebruiken te negeren of te schenden (Feilhauer & Cima, 2013; Frick et al., 1994; Glenn et al., 2011; Hare, 1999, 1980; Hare & Neumann, 2009; Neumann & Hare, 2008). Ze lopen een groot risico om zich te engageren in agressie en geweld (Hare, 1999). Psychopaten zijn ongevoelig voor het lijden van anderen, maar hun cognitieve vermogens – waaronder Theory of Mind of ToM – zijn intact waardoor zij anderen kunnen manipuleren, bedriegen en domineren en empathie kunnen veinzen (Blair, 2001).

Verschillende subtypes van psychopaten kunnen worden onderscheiden, namelijk de primaire en secundaire psychopaten (Biro et al., 2008; Hicks, Krueger, Iacono, McGue, & Patrick, 2004; Skeem, Johansson, Andershed, Kerr, & Loudon, 2007). Primaire psychopaten kenmerken zich door hun affectieve tekorten, zoals bijvoorbeeld de emotionele kilheid en het gebrek aan empathie, schuld en berouw, waardoor ze niet in staat zijn om nabije relaties op te bouwen. Dergelijke psychopaten manipuleren en charmeren anderen, enkel en alleen om hun persoonlijke

doelen te bereiken. Secundaire psychopaten daarentegen worden gekenmerkt door hun agressie, impulsiviteit en gebrek aan respect voor sociale normen. Er is bij hen vaak sprake van een geschiedenis van crimineel gedrag (Biro et al., 2008).

Ontwikkelingsantecedenten

Psychopathie is een relatief stabiel construct doorheen de levensloop. De eerste kenmerken ontstaan in de kindertijd en deze zijn relatief stabiel doorheen de adolescentie en volwassenheid (Frick et al., 1994; Glenn et al., 2011; Hare, 1980; Neumann & Hare, 2008). Psychopathie blijkt ook een substantieel erfelijke component te hebben van 50 procent (Glenn et al., 2011; Neumann & Hare, 2008).

Psychopathische trekken zijn belangrijk voor de identificatie van een groep van jongeren die een constellatie van affectieve en cognitieve kenmerken vertonen (Drislane, Vaidyanthan, & Patrick, 2013; Salekin & Frick, 2005). Siminoff en collega's (2004) wijzen erop dat hyperactiviteit, vroege aanvangsleeftijd, de afwezigheid van vriendschappen en een hoog agressieniveau belangrijke predictoren zijn voor later antisociaal gedrag. De manifestatie van psychopathie in de kindertijd kenmerkt zich door agressie, impulsiviteit, etc. Het gaat met andere woorden over externaliserende problemen die een predictor vormen voor de ontwikkeling van psychopathie op volwassen leeftijd (Holmes, Slaughter, & Kashani, 2001; Lynam, 1997).

Zoals verder nog aan bod komt, kan psychopathie voorafgegaan worden door een gedragsstoornis. Ongeveer een derde van kinderen met gedragsproblemen hebben later een antisociale persoonlijkheidsstoornis (Siminoff et al., 2004). Gedragsproblemen ontstaan niet 'plots' in de late kindertijd of vroege adolescentie en zijn ook niet gerelateerd aan een enkele gebeurtenis. Men kan namelijk altijd een patroon van chronisch maladaptief gedrag zien, beginnend in de vroege kindertijd (Holmes et al., 2001). Gedragsproblemen kunnen ook secundair ontstaan na een depressie of angststoornis (Holmes et al., 2001). De DSM-IV (APA, 2001) heeft de diagnose van gedragsproblemen opgesplitst in twee categorieën afhankelijk van de aanvangsleeftijd, namelijk startend in de kindertijd of in de adolescentie. Ten eerste wordt de oppositioneel-opstandige gedragsstoornis ('Oppositional Defiant Disorder of ODD') vastgesteld in de kindertijd en kenmerkt deze zich door "een patroon met negativistisch, vijandig en openlijk ongehoorzaam gedrag" (APA, 2001; Holmes et al., 2001). De gedragsstoornis ('Conduct disorder of CD') daarentegen vangt aan in de late kindertijd of in de adolescentie en kan beschreven worden als "een zich herhalend en aanhoudend gedragspatroon waarbij de basisrechten van anderen en sociale normen overtreden worden" (APA, 2001; Holmes et al., 2001). Meer specifiek gaat het over gedragingen zoals; liegen, stelen, vandalisme, middelenmisbruik of agressie naar peers (Holmes et al., 2001). Er kan verondersteld worden dat de oppositioneel-opstandige

gedragsstoornis meestal voorafgaat aan de gedragsstoornis. Bovendien verhogen beide stoornissen het risico op de ontwikkeling van een antisociale persoonlijkheidsstoornis (APA, 2001; Burke, Waldman, & Lahey, 2010; Holmes et al., 2001; Lynam, 1997). Zowel een laag IQ als beperkte taalvaardigheden in de kindertijd hebben mede een invloed op de latere delinquentie en antisociaal gedrag. Beide bevorderen namelijk de ontwikkeling van gedragsproblemen (Holmes et al., 2001; Feilhauer & Cima, 2013; Simonoff et al., 2004). Die gedragsproblemen wekken op hun beurt de verslechtering van de academische prestatie op. Meer specifiek draagt een zwakkere intelligentie en de academische onderprestatie bij tot CD doordat het risico op verwerping van positieve peergroepen toeneemt (Feilhauer & Cima, 2013; Holmes et al., 2001).

Kinderen met kenmerken zoals hyperactiviteit, impulsiviteit, aandachtsproblemen, etc. worden volgens Lynam (1997) beschreven als de 'fledgling psychopaths' of 'beginnende' psychopaten (Salekin & Frick, 2005). Een ernstiger patroon van antisociaal gedrag wordt teruggevonden bij kinderen die gediagnosticeerd zijn met zowel ADHD als gedragsproblemen (Holmes et al., 2001; Salekin & Frick, 2005; Simonoff et al., 2004). Het onderzoek van Holmes et al. (2001) wijst uit dat kinderen met ADHD moeite hebben met het aanleren van bepaalde gedragingen. Daarbovenop draagt het hyperactieve component van ADHD bij tot de ontwikkeling van gedragsproblemen en van later antisociaal gedrag. Concluderend kan worden gesteld dat kinderen met een comorbide problematiek, namelijk ADHD en gedragsproblemen, een grotere kans hebben op het behouden van hun antisociale neigingen tot in de volwassenheid (Holmes et al., 2001).

Naast impulsiviteit, agressie, ADHD en gedragsproblemen, blijken de kille emotionele trekken ('Callous-unemotional traits of CU') ook een belangrijke antecedent te zijn van psychopathie (Feilhauer & Cima, 2013; Frick, Cornell, Barry, Bodin, & Dane, 2003; Frick & White, 2008; Salekin & Frick, 2005). De aanwezigheid van de kille, emotionele trekken identificeren een belangrijke subgroep van antisociale individuen die een ernstig, gewelddadig en moeilijk te behandelen patroon van antisociaal gedrag vertonen (Hawes, Brennan, & Dadds, 2009; Frick & Viding, 2009). De CU-trekken verwijzen naar een specifieke affectieve en interpersoonlijke stijl die typisch is voor een subgroep van kinderen met ernstige gedragsproblemen dewelke geassocieerd zijn met psychopathie in de volwassenheid. Het gaat hierbij over een gebrek aan empathie, misbruik van anderen, de afwezigheid van schuldgevoel, gebrek aan emotie, gebrek aan gewetensontwikkeling en dergelijke meer (Feilhauer & Cima, 2013; Frick & Viding, 2009; Hawes et al., 2009; Muñoz et al., 2010; Salekin & Frick, 2005; Sourander et al., 2007; Viding et al., 2009). De CU-trekken zijn een belangrijke predictor voor gedragsproblemen, delinquentie en agressie en ze blijven relatief stabiel aanwezig doorheen de

kindertijd en de adolescentie tot in de volwassenheid (Feilhauer & Cima, 2013; Frick, & Viding et al., 2009; Frick & White, 2008).

Kinderen met zowel gedragsproblemen als de CU-trekken vertonen kenmerken die vrij gelijkaardig zijn met de bevindingen van de volwassen psychopaat (Feilhauer & Cima, 2013; Frick et al., 2003; Salekin & Frick, 2005). Ze worden namelijk beschouwd als sensation seekers en ze zijn minder gevoelig voor straf, minder reactief op bedreiging en emotioneel beladen stimuli (Frick et al., 2003; Frick & Viding, 2009; Frick & White, 2008). De kille, emotionele trekken worden negatief geassocieerd met angst en neuroticisme. Kinderen met CU-trekken zijn met andere woorden minder gevoelig voor de negatieve consequenties van hun gedrag (Frick & White, 2008). Zo is het kind niet in staat om een normale ontwikkeling van schuld, empathie, geweten, etc. door te lopen, door de gerapporteerde deficiënten in de emotionele reactiviteit. Dergelijke abnormale ontwikkeling resulteert in CU-trekken en ernstige patronen van antisociaal gedrag (Frick & Viding, 2009). Jongeren met CU-trekken vertonen niet enkel een ernstig en pervasief patroon van agressief gedrag, maar daarnaast blijken ze zowel gebruik te maken van zowel reactieve als instrumentele agressie (Hawes et al., 2009; Frick & Viding, 2009), wat verder nog aan bod komt. Daarbovenop lijken hun gedragsproblemen minder geassocieerd te zijn met een disfunctionele opvoedingssituatie of deficits in de verbale intelligentie (Frick et al., 2003). De behandeling van kinderen met de kille, emotionele trekken verloopt moeizaam, maar uit onderzoek blijkt dat het niet onmogelijk is (Frick & White, 2008).

Bij kinderen die geassocieerd zijn met psychopathie zijn drie primaire constructen geïdentificeerd, namelijk de CU-trekken, egocentrisme of narcisme en impulsiviteit, wat ook teruggevonden wordt bij de volwassen psychopaat (Feilhauer & Cima, 2013; Salekin & Frick, 2005).

Bovenop de CU-trekken en de psychiatrische comorbiditeiten, hebben psychosociale factoren ook een invloed op de ontwikkeling van CD en ASP, zoals bijvoorbeeld de peers en de familiale omstandigheden. Wat de leeftijdsgenoten betreft, gaat het voornamelijk over een uitsluiting van positieve, prosociale vriendengroepen, wat leidt tot aanvaarding bij deviante, antisociale peers (Holmes et al., 2001; Siminoff et al., 2004). Vervolgens speelt het gezin een grote rol bij de ontwikkeling van CD en ASP. Dit gaat meer bepaald over factoren zoals inconsistente supervisie, harde bestraffing, groot gezin van herkomst (4 of meer), ouderlijk conflict, fysiek geweld, alleenstaande ouder en de aanwezigheid van een alcoholverslaafde vader. (Holmes et al., 2001; Frick & Viding, 2009). Een inadequate opvoeding draagt bijvoorbeeld bij tot de ontwikkeling van ASP, maar dit heeft weinig impact op kinderen met psychopathische neigingen (Viding, 2004).

Ondanks dat bepaalde kenmerken in de kindertijd geïdentificeerd kunnen worden, zijn er problemen rond de toepasbaarheid van de diagnose bij kinderen en adolescenten. Sommige kenmerken van psychopathie, zoals onverantwoordelijkheid, egocentrisme, gebrek aan planning en dergelijke meer, kunnen normatief en tijdelijk zijn in de kindertijd. Hierdoor riskeer je een kind als 'gestoord' te labelen, terwijl het een normaal en leeftijdsadequaat gedragspatroon vertoont (Frick & Viding, 2009; Lynam, 1997; Salekin & Frick, 2005).

Lynam (1997) geeft aan dat volwassen psychopaten relatief 'immuun' zijn voor rehabilitatie, waardoor het concept van psychopathie in de kindertijd, het belang van preventie benadrukt tegen de ontwikkeling van psychopathie op volwassen leeftijd. Het is belangrijk om zowel aandacht te schenken als in te grijpen op verschillende niveaus bij kinderen, zoals bijvoorbeeld op academisch niveau, familiaal, individueel als op niveau van de peers, etc. Op die manier tracht men een escalatie van negatieve consequenties te voorkomen (Lynam, 1997; Salekin & Frick, 2005). Psychopathische kenmerken in de kindertijd zijn namelijk niet zo stabiel als in de volwassenheid (Salekin & Frick, 2005).

De Antisociale Persoonlijkheid (ASP)

In de DSM-IV-TR (APA, 2001) wordt er pas vanaf de leeftijd van 18 jaar gesproken over een antisociale persoonlijkheidsstoornis, maar er zijn een aantal kenmerken die reeds vanaf de kindertijd (gedragsstoornis) en de adolescentie (schending van de rechten van anderen) kunnen aanwezig zijn, die wijzen op een antisociaal profiel (APA, 2001; Hart & Hare, 1996). Hieronder zullen de DSM-IV-TR (APA, 2001) criteria voor de antisociale persoonlijkheidsstoornis overlopen worden:

- A. Een diepgaand patroon van gebrek aan achting voor en schending van de rechten van anderen vanaf het vijftiende jaar aanwezig, zoals blijkt uit drie (of meer) van de volgende:
1. Niet in staat zich te conformeren aan de maatschappelijke norm dat men zich aan de wet moet houden, zoals blijkt uit het bij herhaling tot handelingen komen die een reden voor arrestatie kunnen zijn.
 2. Oneerlijkheid, zoals blijkt uit herhaaldelijk liegen, het gebruik van valse namen of anderen bezwendelen ten behoeve van eigen voordeel of plezier.
 3. Impulsiviteit of onvermogen 'vooruit te plannen'.
 4. Prikkelbaarheid en agressiviteit zoals blijkt uit bij herhaling komen tot vechtpartijen of geweldpleging.
 5. Roekeloze onverschilligheid voor de veiligheid van zichzelf of anderen.
 6. Constante onverantwoordelijkheid zoals blijkt uit het herhaaldelijk niet in staat zijn geregeld werk te behouden of financiële verplichtingen na te komen.

7. Ontbreken van spijtgevoelens, zoals blijkt uit de ongevoeligheid voor of het rationaliseren van het feit anderen gekwetst, mishandeld of bestolen te hebben.
- B. De leeftijd is tenminste achttien jaar.
 - C. Er zijn aanwijzingen voor een gedragsstoornis beginnend voor het vijftiende jaar.
 - D. Het antisociale gedrag komt niet uitsluitend voor in het beloop van schizofrenie of manische episodes.

Differentiaaldiagnostiek: psychopathie, ASP en gedragsstoornis

In de DSM IV (APA, 2001) veronderstelt men een ontwikkelingshypothese tussen de oppositioneel-opstandige gedragsstoornis, de gedragsstoornis en de antisociale persoonlijkheidsstoornis (APA, 2001). Dit vormt een mogelijke manier om psychopathie te beschouwen, namelijk door aan te nemen dat het fenomeen een ontwikkeling kent van in de kindertijd tot de volwassenheid. Zowel de oppositioneel-opstandige gedragsstoornis die vastgesteld wordt in de kindertijd, alsook de gedragsstoornis die aanvangt in de late kindertijd of adolescentie, zijn reeds uitvoerig beschreven bij de ontwikkelingsantecedenten (zie hierboven). Vervolgens komt de antisociale persoonlijkheidsstoornis tot ontwikkeling in de late adolescentie/volwassenheid en gaat, zoals eerder vermeld, gepaard met "een diepgaand patroon van gebrek aan achting voor en schending van de rechten van anderen" (APA, 2001). Er kan verondersteld worden dat de oppositioneel-opstandige gedragsstoornis voorafgaat aan de gedragsstoornis. Bovendien verhogen beide stoornissen het risico op de ontwikkeling van een antisociale persoonlijkheidsstoornis (APA, 2001; Burke et al., 2010; Holmes et al., 2001; Lynam, 1997). Een cruciale predictor voor de ontwikkeling van psychopathie zijn de affectieve-interpersoonlijke trekken die aanwezig zijn bij kinderen met een gedragsstoornis. De antisociale persoonlijkheidsstoornis daarentegen wordt voorafgegaan door antisociaal gedrag (zoals verder beschreven in factor twee van de PCL-R) (Drislane et al., 2013; Salekin & Frick, 2005).

Ondanks dat er een belangrijk verschil is tussen psychopathie en ASP, wordt psychopathie ook wel aangeduid als antisociale persoonlijkheidsstoornis (Biro et al., 2008; Hansman-Wijnands & Hummelen, 2006; Hare & Neumann, 2009). Psychopathie komt in DSM IV het meest overeen met de antisociale persoonlijkheidsstoornis. Het verschil tussen beiden is dat de criteria voor een ASP veelal op gedrag gericht zijn. Het merendeel van de psychopaten voldoet aan de criteria voor een ASP, terwijl het omgekeerde echter niet opgaat. Slechts een derde van de personen met een diagnose voor een antisociale persoonlijkheid voldoet ook aan de criteria voor psychopathie (Biro et al., 2008; Hansman-Wijnands & Hummelen, 2006; Hart & Hare, 1996; Hare & Neumann, 2009). Dit komt omdat de ASP sterk geassocieerd is met de antisociale levensstijl, terwijl bij psychopathie ook de affectieve en interpersoonlijke processen in

beschouwing worden genomen, zoals beschreven in de eerste factor (zie verder) (Biro et al., 2008; Drislane et al., 2013; Hare & Neumann, 2009). Naast de gedragskenmerken, zoals agressief gedrag, vertonen psychopaten ook kenmerken zoals kille trekken, oppervlakkig affect en charme, die niet aanwezig zijn bij de huidige criteria voor de ASP (Drislane et al., 2013). Vervolgens is evidentie gevonden voor een verschillende onderliggende neurobiologie voor beide stoornissen. Terwijl beide stoornissen gekenmerkt worden door een disfunctie in de frontale hersengebieden, die instaan voor impulscontrole, executieve functie en planning, is er bij psychopathie ook sprake van beperkingen ter hoogte van de amygdala. Die amygdaladisfunctie wordt niet teruggevonden bij de ASP (Drislane et al., 2013). Ten slotte werd aanvankelijk gesteld dat mensen met ASP zich vroeger engageren tot criminaliteit, maar uit ander onderzoek blijkt dat vooral psychopathie geweld voorspelt. Dit resulteert in de conclusie dat psychopathie de grootste risicofactor is die geassocieerd wordt met geweld (Frick et al., 2003; Hart & Hare, 1996).

Het probleem met de diagnose van CD en APS is dat beiden focussen op gedragskenmerken van antisociaal gedrag en niet differentiëren tussen potentiële oorzaken voor die ontwikkeling. Hierdoor heeft slechts 25 procent van de individuen met CD of ASP psychopathische kenmerken (Biro et al., 2008; Blair, Peschardt, Budhani, Mitchell, & Pine, 2006; Hart & Hare, 1996). Kinderen met CD vormen een heterogene populatie. Het ene kind met gedragsproblemen vertoont een afname in angst, empathie en schuld, geassocieerd met psychopathie, terwijl een ander kind net het omgekeerde beeld vertoont. Het is dus niet eenvoudig om de diagnostiek en differentiaaldiagnostiek te maken (Blair et al., 2006).

Psychopathie is positief geassocieerd met alcoholmisbruik en de ASP, maar het is negatief gecorreleerd met psychose, angst, depressie en neuroticisme. Psychopaten zijn relatief immuun voor internaliserende problemen, er blijkt enkel sprake te zijn van een externaliserende problematiek (Lynam, 1997).

Taxonomie of dimensioneel

Een belangrijk heikel punt bij het conceptualiseren van psychopathie betreft de onderliggende structuur. Sommige onderzoekers beschrijven het construct als categorisch, terwijl anderen het dan weer dimensioneel beschouwen (Biro et al., 2008; Edens, Marcus & Vaughn, 2011; Feilhauer & Cima, 2013; Marcus, John & Edens, 2004; Murrie et al., 2007; Skilling, Quinsey & Craig, 2001; Vasey, Kotov, Frick, & Loney, 2005). Binnen het categoriale perspectief is het van belang te bepalen of mensen met psychopathische trekken significant verschillen van de normale populatie (Skilling et al., 2001; Vasey et al., 2005), zoals beschreven in de DSM IV, terwijl de dimensionele benadering stelt dat psychopathie zich op een continuüm bevindt. Bij deze

laatste benadering kijkt men in welke graad de persoon in kwestie kenmerken van psychopathie vertoont. Men gaat als het ware op zoek naar psychopathische trekken binnen de dimensie van normaal gedrag (Biro et al., 2008; Edens et al., 2011; Murrie et al., 2007). Indien psychopathie categorisch is, dan moeten onderzoekers hun studies beperken tot forensische en/of klinische samples, maar als het dimensioneel bekeken wordt, kan het onderzoek uitgebreid worden naar niet-klinische samples zoals studenten (Marcus et al., 2004). Het 'dimensioneel spectrummodel' van Krueger (2005) veronderstelt niet alleen een continuüm tussen antisociaal gedrag en de normaliteit, maar benadrukt ook het verband tussen antisociaal gedrag en andere externaliserende gedragingen, zoals druggebruik, impulsiviteit, agressie en gedragsstoornissen in de kindertijd. Hieruit concludeert men dat alle externaliserende gedragsstoornissen gebaseerd zijn op dezelfde onderliggende dimensie (Biro et al., 2008; Depamelaere, 2009).

Onderzoek toont aan dat enkel de ASP taxonomisch beschouwd kan worden, maar psychopathie niet (Skilling et al., 2001). Psychopathie wordt dan aanzien als een patroon van persoonlijkheidskarakteristieken dat normaal verdeeld is in de populatie, terwijl de ASP als aparte categorie beschouwd wordt. Dit betekent dat er 'succesvolle psychopaten' kunnen bestaan, die niet noodzakelijk gewelddadig zijn (Biro et al., 2008; Cleckley, 1976), maar hieromtrent is tot op vandaag nog geen consensus bereikt (Marcus, Ruscio, Lilienfeld, & Hughes, 2008). Onderzoek van Biro et al. (2008) en Edens et al. (2011) bood ook evidentie voor de dimensionele hypothese van psychopathie. Daarnaast bestaat er een uitgebreide onderzoekstraditie om het 'kern'deficit van psychopathie te ontdekken, met factoren zoals aandachtstekorten (Kosson, 1998), inhibitieproblemen (Fowles, 1993), lage angst (Lykken, 1995) of een beperking in het bepalen van doelgericht gedrag (Newman & Wallace, 1993 in; Marcus et al., 2004). Al deze factoren spelen een cruciale rol in psychopathie, maar het is erg onwaarschijnlijk dat een enkele factor de stoornis volledig kan verklaren. Psychopathie heeft een multifactoriële oorsprong, wat opnieuw evidentie biedt voor de dimensionele benadering (Marcus et al., 2004).

Uit bovenstaande blijkt dat het antisociale type het best wordt opgevat als een onafhankelijke categorie of een taxon, in plaats van een dimensie. Psychopaten daarentegen behoren tot een continuüm van persoonlijkheidsdimensies dat normaal verdeeld is over de populatie. Daarnaast bestaat er ook heel wat empirische evidentie dat ASP bijvoorbeeld, net zoals andere persoonlijkheidsstoornissen, dimensioneel geconceptualiseerd wordt en dus geen taxon is (Biro et al., 2008; Marcus et al., 2004).

De dimensionele hypothese van psychopathie brengt belangrijke implicaties met zich mee. Als eerste zou de vooraf bepaalde cutoffscore voor psychopathiemetingen, zoals bij de PCL-R, arbitrair bepaald zijn. Psychopathiemetingen kunnen beter gebruikt worden om te bepalen hoe

psychopatisch een persoon is, omdat cutoffscores niet toepasselijk zijn bij de dimensionele benadering (Edens et al., 2011; Marcus et al., 2004). Daarnaast zorgt het ook voor een verandering in de huidige gedachtegang. Door de dimensionele benadering wordt nu verwezen naar psychopaten als 'personen die hoog scoren op de trek psychopathie', wat een andere connotatie met zich meebrengt (Marcus et al., 2004).

Etiologie

De oorzaak voor psychopathie is nog niet geheel duidelijk, maar er wordt gedacht aan een wisselwerking van verschillende factoren. In de komende paragrafen zullen de verschillende oorzaken van psychopatisch gedrag beknopt belicht worden.

Blonigen en collega's (2005) hebben onderzoek verricht naar de genetische invloed op psychopathie bij volwassenen. Zij vonden in hun onderzoek een erfelijkheidscomponent van .46 tot .51 voor psychopathie (Blonigen, Hicks, Krueger, Patrick, & Iacono, 2005). Onderzoek van Viding et al. (2005) bij kinderen rapporteerde een erfelijkheidscomponent van .67 (Viding, Blair, Moffit, & Plomin, 2005). Zoals eerder vermeld door Glenn et al. (2011) en Neumann en Hare (2008) is psychopathie sterk erfelijk bepaald (Glenn et al., 2011; Holmes et al., 2001; Neumann & Hare, 2008). Wat de genetische bijdrage betreft, blijken twee systemen betrokken te zijn bij de ontwikkeling van psychopathie, namelijk de amygdala en de orbitale/ventrolaterale frontale cortex. Onderzoek heeft aangetoond dat psychopathie gekenmerkt wordt door een amygdala disfunctie. Die disfunctie bemoeilijkt het socialisatieproces, waardoor de kans groter wordt op het gebruik van bepaalde antisociale gedragingen, zoals instrumentele agressie, om hun doel te bereiken (Blair et al., 2006; Frick & White, 2008; Hawes et al., 2009). Vervolgens wijst onderzoek uit (Cornell et al., 1996; Feilhauer & Cima, 2013; Frick et al., 2003) dat orbitale en ventrolaterale disfunctie een risicofactor is voor reactieve agressie. Normaliter zijn die systemen betrokken bij de regulatie van bedreiging, maar dit blijkt disfunctioneel te zijn bij psychopaten. Dit heeft als gevolg dat mensen met de stoornis een verhoogd risico hebben op onaangepaste vormen van agressie (Blair et al., 2006).

Naast de genetische invloeden, speelt de omgeving ook een rol in de ontwikkeling van psychopathie, zoals bijvoorbeeld bij mishandeling (Blair et al., 2006; Neumann & Hare, 2008). Er is evidentie dat de blootstelling aan huiselijk geweld de kans doet toenemen op agressie (Bowes et al., 2009; Corvo & deLara, 2010; McNamee & Mercurio, 2008; Pontzer, 2010; Schwab-Stone et al., 1999). Volgens Blair et al. (2006) activeert blootstelling aan extreme trauma's, zoals mishandeling, de specifieke neuronale systemen die betrokken zijn bij bedreiging, waardoor de kans op reactieve agressie verhoogt. Dit resulteert vaak in een diagnose van gedragsproblemen

(Blair et al., 2006). Concluderend kan worden gesteld dat een toename in angst geassocieerd wordt met een toename in antisociaal gedrag, voornamelijk reactieve agressie, maar ook met een afname in de emotionele component van psychopathie (Lovelace & Gannon, 1999).

Uit bovenstaande blijkt dat de genetica niet de enige beïnvloedende factor is voor de ontwikkeling van psychopathie. Het is erg waarschijnlijk dat andere factoren, zoals de omgeving, ook een rol spelen bij de vormgeving van de stoornis. De mate waarin een bepaalde kwetsbaarheidsfactor tot uiting komt, is mede afhankelijk van de sociale omgeving (Blair et al., 2006).

Metten van psychopathie

Literatuur toont aan dat de Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R; Hare et al., 1990) beschouwd wordt als de gouden standaard in het meten van psychopathie. De PCL-R is gebaseerd op een semigestructureerd interview waarbij een lijst van 20 items ingevuld dient te worden (zie bijlage 2). Elk item wordt beoordeeld op een driepuntenschaal van nul tot en met twee, gaande van helemaal niet aanwezig tot wel aanwezig. De PCL-R levert een totaalscore (tussen 0 en 40) die aangeeft in hoeverre een persoon overeenkomt met de 'prototypische psychopaat' zoals beschreven door Cleckley (1976, 1988). Individuen die dus 30 of meer scoren worden beschouwd als een psychopaat (Hare et al., 1990; Hare, 1999; Hare & Neumann, 2009). Het instrument blijkt betrouwbaar en valide te zijn in het voorspellen van geweld, recidivisme en eventuele behandelingsuitkomsten (Hare, 1999; Hare & Neumann, 2009). Het stelt psychopathie op een valide en betrouwbare vast in verschillende culturen (Hare, 1999; Hare et al., 1990; Hart & Hare, 1996; Hare, Clark, Gann, & Thornton, 2000; Hare & Neumann, 2009). Ondanks dat de PCL-R een valide predictor is van geweld, moet het toch aangevuld worden met bijkomende informatie want een hoge PCL-R score wijst op een hoog risico, terwijl een lage PCL-R score niet noodzakelijk een laag risico impliceert (Hare, 1999; Hart, 1998).

Aangezien het afnemen van de PCL-R meerdere uren in beslag neemt en de noodzaak van de aanwezigheid van dossiergegevens, zoals gegevens omtrent criminaliteit, omtrent eventuele psychiatrische diagnoses, interviews met familieleden of werkgevers en dergelijke meer, werd de 'Psychopathy Checklist: Screening Version (PCL-SV)' ontwikkeld (Hare, 1999; Hare & Neumann, 2009; Hart & Hare, 1996). Hoewel de PCL-R in de gewone populatie kan worden gebruikt, bevat het bepaalde items die gescoord worden op basis van voorgaande dossiers omtrent criminaliteit, dewelke dus niet toepasbaar zijn bij de evaluatie van de algemene populatie. De PCL-SV werd ontwikkeld en blijkt een valide instrument te zijn voor zowel de forensische, als de niet-forensische settings (Hare, 1999; Hare & Neumann, 2009; Hart & Hare, 1996). Dit

empirisch en psychometrisch gerelateerd instrument telt 12 items die afgeleid zijn van de PCL-R en kan in de helft van de tijd afgenomen worden. Elk item wordt ook beoordeeld op een driepuntenschaal (0,1,2) op basis van het interview en bijkomende informatie, waarbij de totaalscore varieert van 0 tot 24. Het blijft wel slechts een eerste screeningsinstrument, waardoor het niet aangewezen is om op basis hiervan een klinische diagnose te stellen (Hare, 1999; Hare & Neumann, 2009).

Daarnaast ontwikkelde Hare ook de 'Psychopathy Checklist – Youth Version (PCL-YV)', dewelke gebaseerd is op 20 items van de PCL-R. Hierbij zijn de gebruikte scoringscriteria, de beschrijvingen van psychopathische trekken, alsook de normcriteria aangepast aan de contexten waarbinnen adolescenten functioneren (Feilhauer & Cima, 2013; Hare & Neumann, 2009; Salekin & Frick, 2005). De scores op de PCL-YV voorspellen antisociaal en gewelddadig gedrag (Salekin & Frick, 2005). Ondanks het feit dat psychopathische kenmerken niet plots verschijnen in de vroege volwassenheid, mag de PCL-YV niet gebruikt worden voor het stellen van de diagnose van psychopathie bij adolescenten (Hare & Neumann, 2009).

Er is uitgebreid empirisch onderzoek beschikbaar dat bij diverse forensische populaties aantoont dat de items van de PCL-R een unitair construct meten. Vroege factoranalyses schoven bij de PCL-R twee onderliggende, gecorreleerde factoren naar voor. Factor 1 of de affectieve-interpersoonlijke dimensie werd gekenmerkt door de volgende eigenschappen: afwezigheid van affectie, berouw en empathie, oppervlakkigheid, regelmatig liegen en manipulatie. Factor 2 of de antisociale dimensie werd begrepen als het hanteren van een instabiele en sociaal-deviante levensstijl. Doordat beide PCL-R factoren substantieel gecorreleerd zijn, is het relevant om de gecombineerde effecten van beide factoren te onderzoeken (Biro et al., 2008; Feilhauer & Cima, 2013; Hare & Neumann, 2009; Harpur, Hakstian, & Hare, 1988; Viding, 2004). Dit model is niet enkel van toepassing op de volwassen psychopaat. Frick et al. (1994) vonden immers gelijkaardige factoren bij kinderen. Bij een bepaalde subgroep kinderen gediagnosticeerd met gedragsproblemen, vond men ook de interpersoonlijke en affectieve symptomen terug die geassocieerd zijn met psychopathie bij volwassenen (Hart & Hare, 1996).

De tweefactorentheorie wordt evenwel niet altijd aanvaard. In tegenstelling tot Hare en Neumann (2009) en Harpur et al. (1988) opteren Kosson, Cytterski, Steuerwald, Neumann, en Walker-Matthews (2002) en Cooke en Michie (2001) voor een driedelig paradigma voor psychopathie waarbij de affectieve-interpersoonlijke factor opgesplitst wordt in twee. Factor 1 of de interpersoonlijke dimensie wordt gekenmerkt door een arrogante, onbetrouwbare en misleidende houding tegenover anderen, met kenmerken zoals manipulatie, een vergroot gevoel van eigenwaarde en egocentrisme. Factor 2 of de affectieve component omschrijft het tekort aan

affectie, dewelke kenmerken omvat zoals gebrek aan empathie en oppervlakkige affectie. Dit worden ook wel de 'kille, emotioneloze trekken' ('Callous Unemotional; CU) genoemd. De derde factor wordt als levensstijl aangeduid en omvat impulsief en onverantwoordelijk gedrag. Uit deze driefactorenstructuur kan worden afgeleid dat een psychopaat zowel uitgesproken interpersoonlijke als affectieve beperkingen moet vertonen (Cooke & Michie, 2001; Kosson et al., 2002). Recent werd ook evidentie gevonden voor een vierde dimensie, met name antisociaal gedrag (Biro et al., 2008).

Psychopathie versus geweld en criminaliteit

Het percentage geweld blijkt hoger te zijn bij psychopaten en forensische patiënten in vergelijking met de volledige populatie (Hare, 1999). Ondanks het feit dat psychopathie geassocieerd wordt met antisociaal en crimineel gedrag, mag het begrip niet vereenzelvigd worden met criminaliteit in het algemeen. Psychopaten zijn kwalitatief zeer verschillend van mensen die zich geregeld engageren tot crimineel gedrag. Ze verschillen namelijk in het type antisociaal gedrag, in de leeftijd waarop ze het uitvoeren, alsook in de motivatie om het gedrag uit te voeren. Psychopaten beginnen namelijk op een relatief vroege leeftijd met hun antisociale en criminele activiteiten, en blijven dit doen doorheen de volledige levensloop, terwijl bij niet-psychopathische criminelen het antisociaal gedrag daalt met toenemende leeftijd. Het geweld van psychopaten blijkt meer instrumenteel, meedogenloos en lusteloos te zijn in vergelijking met andere daders (Cornell et al., 1996; Hare, 1999). Ook de motivatie om zich te engageren tot dergelijk geweld lijkt verschillend te zijn. Bij psychopaten lijken de gewelddadige activiteiten voort te vloeien uit gevoelens zoals lust, wraak, woede of voor geld en ze lijken vaak gericht naar willekeurige slachtoffers. Hun onvermogen zich in te leven in de emotionele toestand van anderen, gecombineerd met hun doordrongen egocentrisme, maakt dat ze de neiging hebben om de rechten van anderen te overtreden (Hare, 1999; Harpur & Hare, 1994). Hieruit kan men concluderen dat de persoonlijkheid en de sociale factoren die antisociaal gedrag in het algemeen beschrijven minder toepasbaar zijn voor psychopaten (Hare, 1999). Een mogelijke verklaring voor het aanhoudend patroon van gewelddadige activiteiten is namelijk dat bepaalde kenmerken van antisociaal gedrag dalen met toenemende leeftijd, namelijk: impulsiviteit, sensation-seeking, etc., maar de trekken zoals egocentrisme, manipulatie en de kille en emotioneloze trekken blijven aanwezig gedurende de levensloop (Hare, 1999; Harpur & Hare, 1994).

Een kernkenmerk van het gedragsmatig profiel van kinderen en/of volwassenen met psychopathie is, zoals eerder vermeld, het gebruik van instrumentele agressie (Blair et al., 2006; Cornell et al., 1996; Frick & White, 2008). Instrumentele (of proactieve) agressie wordt gedefinieerd als 'moedwillige en doelgerichte agressie' en is gericht op het bekomen van middelen

zoals geld, of het verkrijgen van status (Blair, 2001; Blair et al., 2006). Instrumentele agressie wordt daarnaast sterk beïnvloed door de individuele levensgeschiedenis van de persoon in kwestie. Het is een eigenschap die latent aanwezig is en ontstaat niet naar aanleiding van bepaalde gebeurtenissen. Er is, in tegenstelling tot reactieve agressie, geen aanleiding nodig zodat het tot uiting komt. Reactieve agressie daarentegen wordt getriggerd door frustratie of bedreiging en is vaak geassocieerd met woede. Deze vorm van agressie wordt gekoppeld aan 'acquired sociopathie', een aandoening ten gevolge van beschadiging aan de orbitofrontale cortex waarbij het individu symptomen vertoont die overeenkomen met de diagnostische criteria van de DSM voor sociopathische stoornis (Blair, 2001; Blair et al., 2006). In verschillende stoornissen, waaronder psychopathie, worden verhoogde niveaus van reactieve agressie teruggevonden, maar het is onder meer hun neiging naar instrumentele agressie dat psychopaten onderscheidt van andere antisociale individuen (Blair et al., 2006; Frick & White, 2008; Glenn & Raine, 2009). Uit Frick en White (2008) en Frick en Viding (2009) blijkt dat kinderen en/of adolescenten die gebruik maken van beide vormen van agressie, hoog scoren op de CU-trekken.

De link tussen pesten en psychopathie

Hierboven werd ruim omschreven wat pestgedrag en psychopathie precies inhouden, maar naast de definitie en oorzaak, zijn de algemene gevolgen van pestgedrag en de impact hiervan op de persoonlijkheidsontwikkeling van cruciaal belang. De gevolgen van pestgedrag mogen zeker niet onderschat worden, maar toch gebeurt dit helaas nog maar al te vaak. De gevolgen – zowel voor de dader als voor het slachtoffer – kunnen namelijk heel zwaar en ingrijpend zijn. Pesten 'lijkt' niet alleen altijd erg, maar wetenschappelijk onderzoek laat er geen twijfel over bestaan dat pesten zowel op korte als op lange termijn ernstige schade kan aanrichten.

Onderzoek van Chaux et al. (2009) en Solberg et al. (2007) wijst uit dat het pestgedrag omgekeerd evenredig verloopt met toenemende leeftijd. Dus het pestgedrag vermindert naarmate het kind ouder wordt, maar uit onderzoek blijkt dat agressief gedrag daarentegen relatief stabiel is doorheen de levensloop (Huessman, Dubow, & Boxer, 2009; Kim et al., 2009). Agressie voorspelt op zijn beurt pestgedrag en delinquentie. Zoals eerder vermeld, gaat pestgedrag dalen met toenemende leeftijd, maar blijft agressie relatief stabiel. Dit laatste maakt individuen kwetsbaar voor verschillende negatieve uitkomsten gedurende de adolescentie.

Pestgedrag (zowel voor de dader als voor het slachtoffer) kan worden beschouwd als een risicofactor voor verscheidene mentale problemen en psychiatrische symptomen in de adolescentie. Dader en slachtoffer hebben meer risico op academische en/of sociale aanpassingsproblemen (Estell et al., 2009; Karatzias, Power, & Swanson, 2002; Kumpulainen et

al., 1998; Kumpulainen & Räsänen, 2000; Solberg et al., 2007). Heel wat ouders presteren ondermaats op academisch vlak, wat potentiële werkloosheid met zich mee kan brengen (Kumpulainen & Räsänen, 2000; Smokowski & Kopasz, 2005). Zowel pesten als victimisatie worden geassocieerd met intrapersoonlijke problemen zoals bijvoorbeeld depressie, angst, psychosomatische symptomen, sociale isolatie, verslavingsproblematiek (Allen, 2010; Kaltiala-Heino, Rimpela, & Rimpela, 2000; Kumpulainen & Räsänen, 2000; Kumpulainen, Räsänen, & Puura, 2002; Luukkonen et al., 2010; Luukkonen et al., 2011; Olweus, 1993; Salmon & West, 2000; Ttofi et al., 2012), en eetstoornissen (Kaltiala-Heino et al., 2000) dewelke hoofdzakelijk teruggevonden worden bij de slachtoffers van pesten (Luukkonen et al., 2011). Ouders vertonen voornamelijk externaliserende problemen, zoals agressie, ongehoorzaamheid, liegen en hyperactiviteit (Kumpulainen et al., 1998; Kumpulainen & Räsänen, 2000; Luukkonen et al., 2010; Luukkonen et al., 2011; Ttofi et al., 2012). Er blijkt een verhoogde kans op criminaliteit, geweld, opstandig gedrag en delinquentie te zijn bij kinderen die betrokken zijn bij pesten (Luukkonen et al., 2011; Renda, Vassallo, & Edwards, 2011; Ttofi et al., 2012; Viding et al., 2009). Indien een kind dus op jonge leeftijd betrokken is in pestgedrag, heeft het met andere woorden een groter risico op negatieve psychosociale uitkomsten in midden- en late adolescentie.

Loeber, Slot en Stouthamer-Loeber (2006) rapporteren een causale relatie tussen actief pesten en de ontwikkeling van delinquent gedrag. Pestgedrag kan namelijk beschouwd worden als een indicator voor verschillende manifestaties van antisociaal gedrag, maar het kan ook een risicofactor zijn voor de eigen ontwikkeling door de bekrachtiging van de peergroepen en de negatieve reacties van anderen. Het onderzoek van Bender en Lösel (2011) indiceert dat pesten op school, voornamelijk fysiek pesten zoals gedefinieerd door Muñoz et al. (2010), een sterke predictor is voor geweld, delinquentie en andere antisociale uitkomsten in de adolescentie. Victimisatie daarentegen blijkt niet significant gerelateerd te zijn aan antisociale uitkomsten. De slachtoffers van pestgedrag lijden – gedurende de adolescentie – ook aan belangrijke problemen, zoals eerder vermeld, bijvoorbeeld angststoornissen, depressiviteit, en sociale isolatie, maar dergelijke stoornissen kunnen een beschermende factor vormen tegen de ontwikkeling van een ASP (Bender & Lösel, 2011; Luukkonen et al., 2011).

Pesten mag dus niet beschouwd worden als een tijdelijk, onschadelijk en een 'normaal' proces van opgroeien, maar moet gezien worden als een precursor voor meer serieuze en gewelddadige gedragingen (P Anonymus, 2003; Piotrowski & Hoot, 2008; Kumpulainen & Räsänen, 2000). Onderzoek van Kumpulainen et al. (1998), Luukkonen et al. (2010), Luukkonen et al. (2011), O'Connell et al. (1999), Renda et al. (2011), Sourander et al. (2007) en Ttofi et al. (2012) en toont aan dat frequent pestgedrag in de kindertijd de ASP voorspelt in de adolescentie.

Pesten wordt beschouwd als een vorm van antisociaal gedrag dat geassocieerd wordt met een ASP in de adolescentie en vroege volwassenheid. Het betreft voornamelijk de groep kinderen die zowel gepest werden, als zelf pesten, die de grootste kans hebben op de meest negatieve uitkomsten in de adolescentie en volwassenheid (Kumpulainen et al., 1998; Luukkonen et al., 2010; O'Connell et al., 1999; Sourander et al., 2007).

Daarnaast werd aangetoond dat een lage affectieve empathie gelinkt kan worden aan pesten bij jongens. Dit verband werd echter niet teruggevonden bij meisjes (Jolliffe & Farrington, 2011; Muñoz et al., 2010). Uit onderzoek werden de empathische tekorten ook teruggevonden bij mensen die geen schuldgevoel, berouw of bezorgdheid vertonen voor andermans waarden en normen, wat men bijvoorbeeld kan terugvinden bij personen met kille, emotionele trekken ('callous-unemotional traits' of 'CU') (Muñoz et al., 2010). Kinderen die frequent pesten, zijn vaak kinderen met gedragsproblemen die ook de 'CU-trekken' vertonen (Viding et al., 2009). Dergelijke tekorten in empathie bij kinderen met CU-trekken kan een verklaring bieden voor het toegenomen gebruik van pestgedrag. Uit Muñoz et al. (2010) en Viding et al. (2009) blijkt dat de CU-trekken directe vormen van pesterijen voorspellen, maar geen indirecte vormen. Een tekort aan affectieve empathie kan dus onderliggend zijn aan het pestgedrag. Het gaat specifiek over het 'geen zorg dragen' en 'geen interesse tonen' in andermans waarden en normen dat ervoor zorgt dat iemand een ander wil domineren. Het machtsverschil dat zichtbaar is bij pesten, is volgens Muñoz et al. (2010) afkomstig van de CU-trekken. Kinderen met gedragsproblemen en CU-trekken voelen geen empathie voor hun slachtoffers en ze hebben geen schuldgevoelens over hun manipulatieve gedragingen (Viding et al., 2009). Door deze trekken plaatsen ze het slachtoffer in een ondergeschikte positie; het slachtoffer wordt als het ware geslagen, geschopt en bedreigd, om op die manier te voldoen aan de noden van dader. Indien een kind dus niet bezorgd is omtrent andermans gevoelens, neemt de kans op pesterijen toe. Daarnaast is de dader ook niet in staat de pesterijen te beëindigen door de CU-trekken, indien hij/zij beseft dat het slachtoffer eronder lijdt (Muñoz et al., 2010).

De gevolgen van pestgedrag zijn zeer uiteenlopend. Hieruit komt het belang van een vroege interventie naar voren. Volwassenen/ouders laten het vaak na om in te grijpen, in de hoop dat de pesterijen een tijdelijk fenomeen zijn, maar dit is meestal niet het geval. Pesterijen zijn vaak langdurig en zijn gerelateerd aan tal van negatieve gevolgen. Preventie en tijdig ingrijpen zijn dus van groot belang (Kumpulainen et al., 1998; Muñoz et al., 2010; Renda et al., 2011; Ttofi et al., 2012).

Huidige studie

Huidige studie onderzoekt of pesten in de kindertijd predictief is voor de ontwikkeling van psychopathische trekken in de adolescentie. Er is veel onderzoek terug te vinden over de negatieve impact van pesten op slachtoffers, maar er is tevens substantiële evidentie dat ook daders kwetsbaar zijn voor tal van negatieve uitkomsten – zoals voor de ontwikkeling van externaliserende problemen – dewelke bepalend zullen zijn voor het verder verloop van hun ontwikkeling en sociaal functioneren doorheen de adolescentie alsook de volwassenheid. Beter begrip van de gevolgen van pesten heeft een hoge relevantie in de klinische wereld en in de maatschappij.

Desondanks zijn er slechts een beperkt aantal studies voorhanden die pesten en psychopathie aan elkaar linken. Deze studie tracht een vernieuwend inzicht te bieden omtrent de correlatie tussen pesten en de negatieve ontwikkelingsuitkomsten zoals psychopathie en ook externaliserende problemen. Huidige studie vormt dus een uitbreiding op de huidige literatuur op een tweetal punten. Eerst en vooral zijn de meeste studies tot hiertoe gebaseerd op cross-sectioneel onderzoek. Er zijn maar weinig prospectieve studies voor handen over de korte- en langetermijnevolgen van pesten. Dit kan zorgen voor een eventuele onderrepresentatie van de link tussen beide concepten, wat moeilijkheden met zich meebrengt voor het veralgemenen van de gevonden verbanden. Het is bij een cross-sectioneel onderzoek namelijk niet mogelijk om causale verbanden te leggen. Binnen huidig onderzoek werd gekozen voor een longitudinaal design. Door herhaalde observatie, vormt dergelijk design een meerwaarde voor de bestaande literatuur, want aan de hand van een longitudinaal design kan men causale conclusies trekken. We verwachten evidentie te vinden voor de link tussen beide concepten, aangezien uit vorig onderzoek reeds gebleken is dat pesten een significante invloed heeft op de persoonlijkheidsontwikkeling en onder meer kan leiden tot de ontwikkeling van psychopathie. Een tweede punt van de uitbreiding op de huidige literatuur vormt de steekproef. Voorgaande studies hebben zich voornamelijk toegespitst op de mannelijke populatie, terwijl in onze populatie ook voldoende meisjes aanwezig zijn. Uit de hoeveelheid aan literatuur blijkt dat pesten vaker voorkomt bij jongens, dus verwachten we een sterkere correlatie tussen pesten en antisociaal gedrag voor jongens dan voor meisjes. Onze verwachtingen liggen dus in lijn met voorgaand onderzoek.

Methode

Deelnemers en Procedure

Zeshonderd zestig kinderen (gemiddelde leeftijd = 10.98 jaar; $SD = .62$; 51 % meisjes) die in November 2007 deelnamen aan een grootschalig onderzoek naar persoonlijkheid en pesten (De Bolle & Tackett, 2013), werden opnieuw gecontacteerd via de post in November 2013. Deze initiële studie werd goedgekeurd door de ethische commissie van de Universiteit Gent (De Bolle & Tackett, 2013).

Honderd drieëntwintig jongeren (18.64 %) namen opnieuw deel aan de huidige follow-up studie. Deze steekproef bestond uit 65.90 % meisjes en 34.10 % jongens met een gemiddelde leeftijd van 15.74 jaar ($SD = .66$). De participanten ontvingen eerst een informatiebrief via de post. Concreet werd het doel van het onderzoek geëxpliciteerd en werd uitgelegd hoe ze hieraan konden deelnemen. Om deel te nemen, dienden de jongeren naar de weblink te gaan, die vermeld stond op de informatiebrief, waarop ze de vragenlijsten online konden terugvinden. Elke mogelijke participant verkreeg bij de informatiebrief ook een gepersonaliseerde code om toegang te verkrijgen tot het onderzoek. Tevens werd schriftelijke toestemming van de ouders gevraagd, indien de participant jonger was dan 18 jaar. De adolescenten zelf vulden ook een geïnformeerd toestemmingsformulier in. Als extra stimulans om deel te nemen, maken de deelnemers kans op een cinema ticket. In totaal werden een viertal tickets verloot binnen de steekproef.

Om na te gaan of de drop-out in de Follow-Up studie random was, werd naar mogelijke significante verschillen gekeken tussen de participanten die niet en de participanten die wel deelgenomen hebben aan de Follow-Up studie in termen van leeftijd en persoonlijkheid². Bijkomstig hebben we in termen van demografische variabelen gekeken of er een significant verschil was inzake het geslacht, de beroepsstatus van de moeder, het opleidingsniveau van de moeder, alsook de burgerlijke status van de moeder en vervolgens hebben we de continue variabelen pesten en persoonlijkheid onderzocht. Uit Tabel 1 blijken geen significante verschillen tussen de Follow-Up groep en de initiële groep in termen van leeftijd ($F = 1.85, p = .17$). Uit de analyses blijkt daarnaast wel een significant verschil tussen de Follow-Up groep en de initiële groep in termen van geslacht ($X^2 = 13.24, p < .001$). De kans lijkt dus groter dat meisjes opnieuw deelnemen aan het onderzoek op tijdstip twee. Vervolgens blijkt ook een significant verschil tussen beide groepen in termen van opleidingsniveau van de moeder ($X^2 = 25.82, p < .01$) en haar burgerlijke staat ($X^2 = 18.82, p < .01$), maar niet in termen van de beroepsstatus van de moeder

² Aan de hand van Levene Statistic hebben we eerst bekeken of de variantie in beide groepen homogeen zijn. Indien niet, rapporteren we de asymptotisch verdeelde F-toets.

($X^2 = 3.28, p = .66$). Het lijkt er dus op dat de kinderen van hoger opgeleide moeders die gehuwd zijn, sneller deelnemen aan het vervolgonderzoek.

Wat de continue variabelen, persoonlijkheid en pesten betreft, vertonen beide groepen geen significante verschillen in termen van persoonlijkheid, behalve op de persoonlijkheidsfactor Consciëntieusheid ($F = 9.45, p < .001$), met hogere scores op deze factor in de follow-up groep. Vervolgens blijkt uit tabel 1 dat er geen significant verschil is op de schalen direct pesten, indirect pesten, negatieve attitude en de leerkracht pesten tussen de jongeren die wel en niet deelnemen aan deze follow-up studie. De initiële groep scoort echter wel significant hoger op de schaal anderen pesten ($F = 18.51, p < .001$), wat erop duidt dat er een selectieve drop-out was met betrekking tot deze variabele. Tenslotte blijkt dat de wijze van categorisering, namelijk als pester, slachtoffer, onbetrokken of gecombineerd, op tijdstip 1 geen invloed heeft op het al dan niet deelnemen aan het vervolgonderzoek ($X^2 = 4.74, p = .19$). Kinderen werden gecategoriseerd als slachtoffer indien ze zelf of door hun moeder en/of leerkracht regelmatig als slachtoffer gerapporteerd werden (De Bolle & Tackett, 2013). Kinderen werden op dezelfde manier gecategoriseerd tot pester. Vervolgens werden kinderen gecategoriseerd binnen de categorie gecombineerd, indien zowel pesterijen als victimisatie gerapporteerd werd (De Bolle & Tackett, 2013). Tenslotte werd een kind gecategoriseerd tot de categorie ‘onbetrokken’, indien uit de ratings bleek dat het kind niet betrokken was bij pesterijen (De Bolle & Tackett, 2013).

Tabel 1

Onderscheid tussen de participanten die niet deelgenomen hebben en diegene die wel deelgenomen hebben aan de follow-up studie.

	Niet deelgenomen <i>M (SD)</i>	Wel deelgenomen <i>M (SD)</i>	<i>F</i>	<i>P</i>
Persoonlijkheid				
Neuroticisme	44.61 (9.44)	45.57 (10.96)	.79 ^a	
Extraversie	113.26 (14.58)	110.51 (16.30)	3.26	
Openheid voor ervaringen	87.38 (12.47)	89.42 (13.39)	2.52	
Altruïstisch	142.27 (18.35)	143.75 (16.82)	.65	
Consciëntieusheid	104.85 (19.08)	110.71 (17.55)	9.45	**
Leeftijd in maanden	132.42 (10.37)	131.07 (6.83)	1.85	
Pestvariabelen³				
Direct pesten	4.36 (5.01)	3.64 (4.27)	2.18	
Indirect pesten	3.02 (3.52)	2.51 (2.32)	3.76 ^a	
Anderen pesten	3.96 (4.05)	2.49 (3.22)	18.51 ^a	***
Negatieve attitude	4.67 (1.74)	4.81 (1.83)	.59	
Leerkracht pesten	.69 (2.22)	.57 (1.75)	.32	

Opmerking. ^aAsymptotisch verdeelde F-toets; * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Instrumenten op Tijdstip 1

Op het eerste tijdstip werd de algemene persoonlijkheid van de deelnemers in kaart gebracht aan de hand van de 'Hierarchical Personality Inventory for Children' (HiPIC; Mervielde, De Fruyt, & De Clercq, 2010), ingevuld door de moeder (De Bolle & Tackett, 2013). De HiPIC bestaat uit 144 items die gegroepeerd zijn in 18 facetten die hiërarchisch georganiseerd zijn binnen de vijf factoren van persoonlijkheid, namelijk Emotionele Stabiliteit, Extraversie, Vindingrijkheid, Welwillendheid, en Consciëntieusheid (De Bolle & Tackett, 2013).

Pesterijen daarentegen werd op twee domeinen onderzocht, enerzijds of het kind slachtoffer was/is van pesterijen, maar anderzijds ook of het kind zelf andere kinderen pest. Deze vragen werden beoordeeld door zowel de moeder, de kinderen, alsook de leerkrachten (De Bolle & Tackett, 2013). Concreet kregen de leerkrachten een beoordelingsformulier om de frequentie van pesten en gepest worden in te schatten, op een schaal gaande van één (niet) tot vijf (heel erg

³ Zelfrapportages gemeten aan de hand van de Klasgenoten Relatie Vragenlijst (KRV)

vaak) (De Bolle & Tackett, 2013). Er werd binnen het onderzoek ook gekeken naar de leerkracht – leerling verhouding, namelijk hoe lang en hoe goed de leerkracht de leerling kent (De Bolle & Tackett, 2013). Dit om mogelijke beoordelingsbiasen te voorkomen. De moeders werden gevraagd om de ‘Child Behavior Checklist’ (CBCL; Achenbach, 1991) in te vullen. De CBCL is een vragenlijst om probleemgedrag en vaardigheden van kinderen en jeugdigen op een gestandaardiseerde wijze vast te stellen (Stevens et al., 2005). Tot slot werd pesten bij kinderen gemeten aan de hand van de ‘Klasgenoten Relatie vragenlijst’ of KRV van Liebrand, Ijzendoorn en Lieshout (1991) (De Bolle & Tackett, 2013). Dit is een zelfrapportagemaat, waarbij kinderen kunnen aangeven wie naar hun oordeel gepest wordt en wie eraan participeert (Davidse & van Vreeswijk, 2009). De KRV is gebaseerd op de Olweus Bully/Victim Questionnaire (Olweus, 1990) en bestaat uit 41 items, waarvan twee items algemene vragen betreft (voorbeelditem: “ben je een jongen of meisje?”) (Olweus, 1990). De volgende vier items hebben te maken met vriendschappen (voorbeelditem “hoeveel goede vrienden heb je in je klas), items zeven tot 25 hebben betrekking op gepest worden (voorbeelditem “hoe vaak ben je gepest geweest in school?”), items 26 tot 35 gaan over in welke mate het kind anderen pest (voorbeelditem: “hoe vaak heb je deelgenomen aan pesten?”) en tot slot items 36 tot 41 hebben betrekking op de leerkracht pesten (voorbeelditem: “hoeveel studenten in je klas proberen de leerkracht te pesten?”). Op een tweede tijdstip werd de klasgenoten Relatie Vragenlijst opnieuw afgenomen (Olweus, 1990).

Instrumenten op Tijdstip 2

De “Inventory of Callous-Unemotional Traits” (ICU).

De ICU is een vragenlijst specifiek ontwikkeld voor de assessment van CU-trekken (Essau, Sasagawa, & Frick, 2006). De ICU bestaat uit drie subschalen, namelijk: Callousness, Uncaring en Unemotional (Essau et al., 2006; Kimonis et al., 2008). Deze schaal kan beoordeeld worden door zowel het kind, de ouders alsook de leerkracht. De vragenlijst bestaat uit 24 statements waarvan de participant dient te beoordelen of die stelling al dan niet past bij de adolescent (Essau et al., 2006). De beoordeling gebeurt op een vierpuntschaal, gaande van nul (niet waar) tot drie (klopt helemaal) (Essau et al., 2006).

Daarnaast werden per vragenlijst betrouwbaarheidsanalyses uitgevoerd om de interne consistentie van de meetinstrumenten aan te tonen⁴. De betrouwbaarheidsanalyses van de ICU

⁴ In overeenstemming met Barker, Pistrang en Elliot (1994) worden betrouwbaarheidscoëfficiënten <.60 beschouwd als onvoldoende, .60 - .69 marginaal, .70 - .79 acceptabel en ≥ .90 als uitstekend.

wijzen op een matige tot sterke betrouwbaarheid. In totaliteit behalen we een betrouwbaarheid van .81, wat wijst op een goede interne consistentie. Specifieker bekeken per subschaal variëren de scores binnen het bereik van marginaal tot acceptabel, namelijk een betrouwbaarheid van .74 voor de subschaal Uncaring, .68 voor Callous en .77 voor Unemotional.

De “Youth Self-Report” (YSR).

De YSR is een veel gebruikt en betrouwbaar meetinstrument voor emotionele- en gedragsproblemen bij kinderen van 11 tot 18 jaar (Achenbach, 1991b, 2000). Het is een vragenlijst bestaande uit 118 items die ingedeeld worden in een internaliserende en externaliserende dimensie. Concreet dient de jongere op een driepunten Likertschaal, gaande van nul (helemaal niet) tot twee (duidelijk en vaak) te beoordelen in welke mate het beschreven probleem in de afgelopen zes maand op hem/haar van toepassing was (Achenbach, 1991b, 2000). Gegeven de focus op externaliserende symptomen, werden in huidige studie enkel de items van de externaliserende dimensie afgenomen.

De betrouwbaarheidsanalyses van de YSR wijzen op een acceptabele interne consistentie voor de externaliserende dimensie ($\alpha=.77$). Wat betreft de subschalen, is de interne consistentie marginaal tot acceptabel, met een Cronbach's alpha van .69 voor Sociale problemen, .75 voor Aandachtsproblemen, .60 voor Grensoverschrijdend gedrag en .71 voor Agressief gedrag.

De “Children's Social Behavior Scale – Self-Report” (CSB).

De CSB is een screeningsinstrument ontworpen om agressief en prosociaal gedrag van kinderen, tussen de acht en 14 jaar, te meten (Crick & Grotpeter, 1995). De CSB is een zelfbeoordelvragenlijst en dient dus ingevuld te worden door het kind of de jongere zelf (Crick & Grotpeter, 1995). De CSB bestaat uit zes subschalen, namelijk: Relationele agressie, Overt agressie, Prosociaal gedrag, Inclusie, Eenzaamheid en Verbale agressie (Crick & Grotpeter, 1995). In totaliteit bestaat de CSB uit 19 items, die beoordeeld worden op een driepuntenschaal gaande van 0 (niet waar) tot 2 (waar) (Ladd & Profilet, 1996). Wanneer we de subschalen afzonderlijk bekijken, bestaat de subschaal Overt agressie uit drie items, de Relationele agressie subschaal en de Prosociale subschaal bestaan beiden uit vijf items en de Inclusie subschaal bestaat uit vier items (Crick & Grotpeter, 1995). Tenslotte bestaan de laatste twee subschalen, namelijk Eenzaamheid en Verbale agressie, elk slechts uit één item.

De betrouwbaarheidsanalyses van de CSB liggen binnen het bereik van matig tot sterk, namelijk een betrouwbaarheid van .63 voor de subschaal Relationele agressie, .52 voor de

subschaal Overte/fysieke agressie, .77 voor de subschaal Prosociaal gedrag en .74 voor de subschaal Inclusie. De laatste twee subschalen zijn slechts gebaseerd op één item, waardoor we geen interne consistentie kunnen berekenen.

Resultaten

Beschrijvende statistiek

Categorisatie op vlak van pesten.

Op het eerste tijdstip werd 27% van de deelnemers gecategoriseerd als niet betrokken bij pesterijen, 6.8% als pester, 10.2% als slachtoffer en 3.5% werd zowel als slachtoffer alsook als pester gecategoriseerd. Bij de Follow-Up studies liggen die percentages iets anders, namelijk: 67.7% van de participanten wordt gecategoriseerd als niet betrokken, 9.68% als pesters, 19.35% als slachtoffers en 2.23% als zowel slachtoffer als pester.

Kille, niet-emotionele trekken.

Jongens en meisjes verschillen significant op de totale ICU schaal, met hogere scores bij de jongens (zie Tabel 2). Ook wat de subschalen betreft, worden geslachtsverschillen vastgesteld, met uitzondering van het facet Uncaring ($F = 2.65$; $p = .11$). Net zoals op de totaalscore, behalen jongens significant hogere scores op de Callous ($F = 8.12$; $p < .01$) en de Unemotional schaal ($F = 10.25$; $p < .01$). Vervolgens blijkt uit de analyses dat leeftijd niet significant gecorreleerd is met kille, niet-emotionele trekken, dit zowel voor de totale score ($r = -.06$, $p = .55$) als voor de subschalen Uncaring ($r = -.06$, $p = .55$), Callous ($r = .01$, $p = .93$) en Unemotional ($r = -.10$, $p = .27$).

Tabel 2

Zijn er geslachtsverschillen op de CU trekken?

	Groep (N = 121) M (SD)	Jongens (N = 42) M (SD)	Meisjes (N = 79) M (SD)	<i>F</i>	<i>P</i>
ICU totaal	.79 (.29)	.91 (.26)	.73 (.29)	11.58	**
Uncaring	.89 (.43)	.97 (.44)	.84 (.41)	2.65	
Callous	.45 (.30)	.56 (.27)	.40 (.30)	8.12	**
Unemotional	1.47 (.59)	1.70 (.53)	1.35 (.58)	10.25	**

Opmerking. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Correlationele analyses

Overeenstemming pesten over beoordelaars heen.

De convergentie tussen de verschillende beoordelaars van de pesters wordt weergegeven in Tabel 3. Hieruit kunnen we sterke correlaties terugvinden tussen de verschillende beoordelaars.

Als eerste vinden we een goede overeenkomst tussen de moeder- en leerkrachtbeoordeling over gepest worden ($r = .33, p < .001$). Wat het pesten zelf betreft, verkrijgen we een matige correlatie tussen de beoordeling door het kind zelf en de leerkrachtbeoordeling enerzijds ($r = .11, p < .01$) en de moederbeoordeling anderzijds ($r = .13, p < .01$), maar de zelfrapportage van kinderen over pesten correleert ook sterk met de leerkrachtbeoordeling ($r = .36, p < .001$) en moederbeoordeling ($r = .47, p < .001$) over gepest worden. Hieruit blijkt dus dat kinderen die zichzelf als pesters omschrijven, door moeder en leerkracht ook omschreven worden als kinderen die gepest worden.

Tabel 3

Overeenstemming pesten over beoordelaars heen

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
<i>Zelfbeoordeling</i>											
1	KRV direct pesten	-	.60 ***	.20 ***	.12 **	.10 *	.93 ***	.33 ***	.15 ***	.46 ***	.13 **
2	KRV indirect pesten	.60 ***	-	.08 *	.10 **		.85 ***	.29 ***		.37 ***	.11 *
3	KRV Anderen pesten	.20 ***	.08 *	-	-.38 ***	.48 ***	.17 ***		.33 ***		.17 ***
4	KRV Negatieve Attitude	.12 **	.10 **	-.38 ***	-	-.13 **	.12 **		-.20 ***	.10 *	-.14 **
5	KRV Leerkracht pesten	.10 *		.48 ***	-.13 **	-	.08 *		.21 ***		.13 **
6	Pesten direct en indirect	.93 ***	.85 ***	.17 ***	.12 **	.08 *	-	.36 ***	.11 **	.47 ***	.13 **
<i>Leerkrachtbeoordeling</i>											
7	Hoe vaak wordt hij/zij gepest?	.33 ***	.27 ***				.36 ***	-	.31 ***	.33 ***	.16 ***
8	Hoe vaak pest hij/zij anderen?	.15 ***		.33 ***	-.20 ***	.21 ***	.11 **	.31 ***	-	.11 *	.20 ***
<i>Moederbeoordeling (CBCL)</i>											
9	Wordt veel gepest	.46 ***	.37 ***		.10 *		.47 ***	.33 ***	.11 *	-	.28 ***
10	Pest veel	.13 **	.11 *	.17 ***	-.14 **	.13 **	.13 **	.16 ***	.20 ***	.28 ***	-

Opmerking. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Pesten en Psychopathie.

Er werd bij de onderzochte groep geen evidentie gevonden voor een associatie tussen pesten in de kindertijd en psychopathische eigenschappen in de adolescentie (zie Tabel 4). De totale scores op de ICU zijn niet significant gerelateerd aan de scores op pesten, ongeacht de beoordelingsvorm. Pesten blijkt dus geen predictor te zijn van psychopathische trekken in de adolescentie.

Tabel 4

Correlaties tussen pesten op tijdstip 1 en psychopathische trekken op tijdstip 2.

	ICU totaal	Uncaring	Callous	Unemotional
Pesten				
Zelfrapportage				
KRV ⁵ Direct pesten	.03	-.09	.09	.04
KRV Indirect pesten	.04	-.10	.07	.11
KRV Anderen pesten	.07	.10	.10	-.06
KRV Negatieve attitude	.03	-.01	.01	.09
KRV Leerkracht pesten	.09	.09	.10	-.00
Pesten direct en indirect	.03	-.10	.09	.07
Leerkrachtbeoordeling				
Hoe vaak wordt hij/zij gepest?	.04	.09	.07	-.09
Hoe vaak pest hij/zij anderen?	.08	.19	.12	-.17
Moederbeoordeling (CBCL)				
Wordt veel gepest	-.02	-.16	.04	.06
Pest veel	-.09	-.11	-.02	-.04

Opmerking. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Categorieën Pesten in de kindertijd en CU trekken in de adolescentie.

Uit Tabel 5 blijken geen significante verschillen inzake de categorisatie van de deelnemers op tijdstip 1, namelijk als slachtoffer, pester, onbetrokken of gecombineerd in de kindertijd en de behaalde scores op de ICU zes jaar later ($F = .33$, $p = .80$). Wat de subschalen betreft, zien we ook geen significante verschillen tussen de wijze van categorisering en de Uncaring ($F = .02$, $p = 1.00$), de Callous ($F = 1.72$, $p = .17$) en de Unemotional subschaal ($F =$

⁵ Klasgenoten Relatie Vragenlijst (Liebrand, Ijzendoorn, & Lieshout, 1991)

.78, $p = .51$). Hoe kinderen gecategoriseerd zijn op vlak van pesten in de kindertijd is dus niet geassocieerd met CU trekken in de adolescentie.

Tabel 5

Categorieën Pesten in de kindertijd op tijdstip 1 en CU trekken in de adolescentie, op tijdstip 3.

	Onbetrokken (N = 42) M (SD)	Pesters (N = 5) M (SD)	Slachtoffers (N = 11) M (SD)	Gecombineerd (N = 2) M (SD)	<i>F</i>	<i>P</i>
ICU totaal	.81 (.24)	.85 (.40)	.84 (.22)	.98 (.48)	.33	.80
Uncaring	.88 (.44)	.93 (.50)	.88 (.34)	.88 (.71)	.02	1.00
Callous	.46 (.25)	.67 (.44)	.51 (.22)	.77 (.45)	1.72	.17
Unemotional	1.58 (.56)	1.20 (.40)	1.60 (.60)	1.70 (.14)	.78	.51

Pesten en externaliserende en/of agressie problemen.

Er wordt bij de onderzochte groep evidentie gevonden voor een correlatie tussen pesten, gemeten op tijdstip 1, en externaliserende problemen of agressie, gemeten aan de hand van de YSR en de CSB binnen deze follow-up studie. Als eerste blijkt dat de totale scores op de externaliserende schaal van de YSR niet significant correleren met de scores van pesten (zie Tabel 6). Wat de subschalen van de YSR betreft, wordt slechts één significante samenhang vastgesteld, namelijk een correlatie tussen pesten op tijdstip 1 en de subschaal sociale problemen. Concreet kan vastgesteld worden dat zowel direct pesten ($r = .27, p < .01$), pesten direct en indirect ($r = .26, p < .01$) en het CBCL item dat peilt naar de mate waarin het kind gepest wordt ($r = .26, p < .01$) significant positief gecorreleerd zijn met de subschaal sociale problemen. De leerkrachtbeoordeling daarentegen dat peilt naar hoe vaak een kind anderen pest ($r = -.19, p < .045$) is significant negatief gecorreleerd met de subschaal sociale problemen. De overige drie YSR subschalen, namelijk aandachtsproblemen, grensoverschrijdend gedrag en agressie, zijn niet significant gerelateerd aan de scores op pesten, ongeacht de verschillende beoordeelaars. Bovenstaande resultaten bieden evidentie dat pesten in de kindertijd sociale problemen in de adolescentie prediceert.

Vervolgens worden ook enkele significante correlaties teruggevonden tussen pesten in de kindertijd en latere agressieproblemen, gemeten aan de hand van de CSB. Ten eerste blijkt uit de KRV dat anderen pesten ($r = .23, p < .05$) en de leerkracht pesten ($r = .25, p < .01$) relationele agressie prediceert. Vervolgens prediceert anderen pesten ($r = .31, p < .01$) en leerkracht pesten

($r = .19, p < .05$) ook fysieke agressie. Daarnaast zijn de scores op de prosociale schaal significant negatief gecorreleerd ($r = -.21, p < .05$) en de scores op de verbale agressieschaal significant positief gecorreleerd ($r = .20, p < .05$) met de schaal leerkracht pesten. De inclusie subschaal correleert daarnaast negatief met direct ($r = -.19, p < .05$), indirect pesten ($r = -.37, p < .001$), direct en indirect pesten ($r = -.28, p < .01$) en het CBCL item dat peilt naar in welke mate het kind gepest wordt ($r = -.28, p < .01$). Deze CSB subschaal correleert ook positief met de mate waarin een kind anderen pest volgens de leerkrachtbeoordeling ($r = .19, p < .048$). Ten slotte verkrijgen we een positief significant verband tussen de subschaal eenzaamheid en indirect pesten ($r = .27, p < .01$), negatieve attitude ($r = .22, p < .05$) en pesten direct en indirect ($r = .23, p < .05$) en een negatief significant verband tussen eenzaamheid en de schaal leerkracht pesten ($r = -.20, p < .05$) van de KRV.

Tabel 6

Correlatie tussen pesten en externaliserende problemen.

	Sociale problemen	Aandachts- problemen	Grensoverschrijdend gedrag	Agressief gedrag	Bredere externaliserende schaal	Relationele agressie	Fysieke agressie	Prososociaal gedrag	Verbale agressie	Inclusie	Eenzaam- heid
Zelfbeoordeling											
KRV direct pesten	.27 **	.06	.06	-.05	.001	-.08	.03	-.07	.10	-.19 *	.17
KRV indirect pesten	.17	.001	-.07	.01	-.03	-.11	.02	-.05	.09	-.37 ***	.27 **
KRV anderen pesten	-.01	.04	.10	.11	.12	.23 *	.31 **	-.14	.14	-.01	-.09
KRV negatieve attitude	.14	.06	.13	-.02	.06	.02	-.05	.11	.02	.06	.22 *
KRV Leerkracht pesten	-.17	.06	.07	.11	.11	.25 **	.19 *	-.21 *	.20 *	.15	-.20 *
Pesten direct en indirect	.26 **	.05	.02	-.04	-.01	-.10	.03	-.07	.11	-.28 **	.23 *
Leerkrachtbeoordeling											
Hoe vaak wordt hij/zij gepest?	.12	.13	.12	.08	.11	-.10	-.03	.02	.06	-.14	.09
Hoe vaak pest hij/zij anderen?	-.19 *	.10	.13	.06	.11	.03	-.09	-.06	.02	.19 *	-.16
Moederbeoordeling											
Wordt veel gepest	.26 **	.004	.03	-.03	.001	-.01	.02	-.01	.08	-.28 **	.10
Pest veel	.03	.05	-.07	.03	-.02	-.08	-.06	.12	.01	.05	-.08

Opmerking. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Predictoren van sociale en externaliserende problemen.

Om na te gaan hoeveel procent van de variantie in sociale en externaliserende problemen in de adolescentie verklaard wordt door de moeder- en leerkrachtbeoordelingen van pesten in de kindertijd bovenop leeftijd en geslacht, worden een aantal regressie analyses uitgevoerd. Uit Tabel 7 kan afgeleid worden dat de moeder- en leerkrachtbeoordeling van pesten gezamenlijk 11% van de variantie in sociale problemen verklaren ($\Delta R^2 = .06$). Dit percentage is statistisch significant, $F(4,98) = 2.95$ en $p < .05$. In dit model zijn de moederbeoordelingen van gepest worden ($\text{Std}\beta = .22, p < .05$) en de leerkrachtbeoordelingen van anderen pesten ($\text{Std}\beta = -.23, p < .05$) significante predictoren, waarbij de eerste een positieve en de tweede een negatieve predictor is.

Vervolgens verklaren moeder- en leerkrachtbeoordeling van pesten gezamenlijk 18% van de variantie in Inclusie ($\Delta R^2 = .13$). Dit percentage is statistisch significant, $F(4,98) = 4.66$ en $p < .01$. Binnen dit model zijn de moederbeoordelingen van gepest worden ($\text{Std}\beta = -.27, p < .01$), de leeftijd in jaren ($\text{Std}\beta = -.21, p < .05$) en de leerkrachtbeoordelingen van anderen pesten ($\text{Std}\beta = .25, p < .05$) significante predictoren, waarvan de twee eerste negatieve predictoren zijn en de laatste een positieve.

Tabel 7

De leerkracht- en moederbeoordeling over pesten op tijdstip 1 prediceren externaliserende- en agressieproblemen bij adolescenten, gecontroleerd voor leeftijd en geslacht.

	R ²	ΔR ²	F change	Sig. Predictor (β)
<i>Afhankelijke variabele en predictoren</i>				
<i>Sociale problemen</i>				
Stap 1 leeftijd en geslacht	.002	-.02	.12	
Stap 2 moeder- en leerkrachtbeoordeling	.11	.06	2.95 *	Moederbeoordeling wordt veel gepest (.22 *), leerkrachtbeoordeling anderen pesten (-.23 *)
<i>Relationele agressie</i>				
Stap 1 leeftijd en geslacht	.07	.05	3.63 *	Geslacht kind (-.26 *)
Stap 2 moeder- en leerkrachtbeoordeling	.08	.02	.30	
<i>Fysieke agressie</i>				
Stap 1 leeftijd en geslacht	.22	.20	14.16 ***	Geslacht kind (-.45 ***)
Stap 2 moeder- en leerkrachtbeoordeling	.22	.18	.22	
<i>Prosociaal gedrag</i>				
Stap 1 leeftijd en geslacht	.14	.12	8.20 ***	Geslacht kind (.38 ***)
Stap 2 moeder- en leerkrachtbeoordeling	.17	.11	.79	
<i>Verbale agressie</i>				
Stap 1 leeftijd en geslacht	.05	.03	2.77	
Stap 2 moeder- en leerkrachtbeoordeling	.06	.01	.30	
<i>Inclusie</i>				
Stap 1 leeftijd en geslacht	.02	.002	1.11	
Stap 2 moeder- en leerkrachtbeoordeling	.18	.13	4.66 **	Leeftijd in jaren (-.21 *), Moederbeoordeling wordt veel gepest (-.27 **), Leerkrachtbeoordeling hoe vaak pest hij/zij anderen (.25 *)
<i>Eenzaamheid</i>				
Stap 1 leeftijd en geslacht	.02	-.003	.84	
Stap 2 moeder- en leerkrachtbeoordeling	.07	.01	1.37	

Opmerking. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Discussie

Huidige studie onderzocht of pesten in de kindertijd predictief is voor de ontwikkeling van psychopathische trekken in de adolescentie. Eerst werd de verdeling van de variabelen binnen de onderzochte groep in kaart gebracht en werd de convergentie tussen de verschillende beoordelaars van de pesters bekeken. Vervolgens werd de samenhang van pesten in de kindertijd met psychopathische trekken in de adolescentie geanalyseerd om na te gaan of de verwachte resultaten bevestigd kunnen worden. Er is namelijk veel onderzoek terug te vinden over de negatieve impact van pesten op slachtoffers (Allen, 2010; Bender & Lösel, 2011; Estell et al., 2009; Karatzias et al., 2002; Kaltiala-Heino et al., 2000; Kumpulainen et al., 1998; Kumpulainen et al., 2002; Kumpulainen & Räsänen, 2000; Luukkonen et al., 2010; Luukkonen et al., 2011; Olweus, 1993; Salmon & West, 2000; Solberg et al., 2007; Ttofi et al., 2012), maar er is tevens substantiële evidentie dat ook daders kwetsbaar zijn voor tal van negatieve uitkomsten (Allen, 2010; Anonymous, 2003; Bender & Lösel, 2011; Estell et al., 2009; Karatzias et al., 2002; Kaltiala-Heino et al., 2000; Kumpulainen et al., 1998; Kumpulainen et al., 2002; Kumpulainen & Räsänen, 2000; Luukkonen et al., 2010; Luukkonen et al., 2011; O'Connel et al., 1999; Olweus, 1993; Piotrowski & Hoot, 2008; Renda et al., 2011; Salmon & West, 2000; Smokowski & Kopasz, 2005; Solberg et al., 2007; Sourander et al., 2007; Ttofi et al., 2012; Viding et al., 2009). Naast de meting van bovenstaande constructen, hebben we binnen huidige studie dan ook onderzocht of er een mogelijke correlatie bestaat tussen pesten in de kindertijd en externaliserende problemen en/of CU trekken in de adolescentie. Beter begrip van de gevolgen van pesten heeft namelijk een hoge relevantie in de klinische praktijk en in de maatschappij.

Vanuit de verschillende onderzoeksvragen worden de belangrijkste resultaten van dit onderzoek en hun implicaties voor theorie en praktijk weergegeven in dit onderdeel. Daarnaast worden eveneens een aantal beperkingen en sterktes van dit onderzoek aangebracht met eventuele suggesties voor verder onderzoek. Hierbij dient reeds beklemtoond te worden dat het een kleinschalig onderzoek betreft, wat verschillende implicaties heeft voor eventuele gevolgtrekkingen.

Bespreking van de resultaten

Uit meerdere onderzoeken is gebleken dat pesten niet beschouwd mag worden als een tijdelijk en 'normaal' proces van opgroeien, maar dat het moet gezien worden als een precursor voor meer serieuze en negatieve gedragingen (Anonymous, 2003; Piotrowski & Hoot, 2008; Kumpulainen & Räsänen, 2000). Onderzoek toonde ook aan dat frequent pestgedrag in de kindertijd de ASP voorspelt in de adolescentie (Kumpulainen et al., 1998; Luukkonen et al., 2010;

Luukkonen et al., 2011; O'Connel et al., 1999; Renda et al., 2011; Sourander et al., 2007; Ttofi et al., 2012). Vervolgens bleek uit Viding et al. (2009) dat kinderen die frequent pesten vaak kinderen zijn met gedragsproblemen die ook CU-trekken vertonen. Op basis van voorgaande studies werd dan ook een positief verband verwacht tussen pesten in de kindertijd en kille-emotieloze trekken in de adolescentie. Deze hypothese werd echter niet bevestigd. Pesten blijkt in huidige studie dus geen predictor te zijn van psychopathische trekken in de adolescentie. Er zijn hier verscheidene mogelijke verklaringen voor. Als eerste betreft het slecht een kleinschalig vragenlijstonderzoek met een grote uitval bij de laatste bevraging. Er hebben slechts honderd drieëntwintig jongeren (18.64%) van de zeshonderd kinderen opnieuw deelgenomen aan de follow-up studie. Ten tweede was er ook sprake van een ongelijke verdeling tussen meisjes (65.90%) en jongens (34.10%). Uit de hoeveelheid aan literatuur blijkt dat pesten vaker voorkomt bij jongens (Kumpulainen et al., 1998; McNamee & Mercurio, 2008; Solberg et al., 2007), dus verwachtten we een sterkere correlatie tussen pesten en antisociaal gedrag voor jongens dan voor meisjes. Indien enerzijds meer jongens hadden deelgenomen aan de follow-up studie en anderzijds we een grotere steekproef bereikt hadden, konden mogelijks andere resultaten vastgesteld worden. Vervolgens is de prevalentie van mensen met psychopathische trekken in de algemene populatie ook zeer beperkt. En tot slot werden 67.7 % van de participanten die wel opnieuw deelgenomen hadden gecategoriseerd als "niet betrokken", terwijl maar 9.68% als pester en 2.23% als zowel pester als slachtoffer gecategoriseerd werd. Dit kan mogelijks ook bijdragen tot het niet-significante resultaat. Dit zijn mogelijke redenen waarom huidig resultaat in contrast is met wat pestonderzoek tot nu toe vaststelde over het verband tussen beide constructen. Anderzijds is het ook mogelijk dat er reëel geen verband bestaat tussen pesten in de kindertijd en CU trekken in de adolescentie. Indien er toch een verband zou bestaan, zal dit naar alle waarschijnlijkheid maar voor een klein aantal pesters gelden. Bovendien is het mogelijk dat er geen adolescenten met kille-emotieloze trekken hebben deelgenomen aan het onderzoek, gezien de lage prevalentie van de CU trekken in de algemene populatie en door onze kleine steekproef.

Overigens verwachtten we ook een positief verband tussen pesten in de kindertijd en mogelijke negatieve gedragsuitkomsten in de adolescentie, zoals externaliserende en/of sociale problemen. Voor deze hypothese werd wel evidentie gevonden. Pesten in de kindertijd, gemeten op tijdstip 1, prediceert namelijk sociale problemen in de adolescentie, gemeten aan de hand van de YSR. Dit sluit aan bij eerder onderzoek dat erop wees dat pesten een mogelijke risicofactor is voor verscheidene mentale en psychiatrische problemen in de adolescentie, waaronder academische en/of sociale aanpassingsproblemen (Estell et al., 2009; Karatzias et al., 2002; Kumpulainen et al., 1998; Kumpulainen & Räsänen, 2000; Solberg et al., 2007). Daarnaast werden zowel pesten als victimisatie geassocieerd met intrapersonlijke problemen, waaronder

sociale isolatie (Allen, 2010; Kaltiala-Heino et al., 2000; Kumpulainen et al., 2002; Kumpulainen & Räsänen, 2000; Luukkonen et al., 2010; Luukkonen et al., 2011; Olweus, 1993; Salmon & West, 2000, Ttofi et al., 2012).

Vervolgens worden ook enkele significante correlaties teruggevonden tussen pesten in de kindertijd en externaliserende problemen in de adolescentie, gemeten aan de hand van de CSB. Ten eerste werd een positieve correlatie teruggevonden tussen de subschalen anderen pesten en leerkracht pesten van de KRV op tijdstip 1 en de subschalen relationele agressie en fysieke agressie van de CSB. De subschaal leerkracht pesten is daarbovenop ook nog positief gecorreleerd met verbale agressie. Deze resultaten wijzen erop dat pesten in de kindertijd relationele-, fysieke- en verbale agressieproblemen in de adolescentie prediceert. Eerdere studies toonden eveneens aan dat daders van pesterijen voornamelijk externaliserende problemen vertonen, zoals agressie (Kumpulainen et al., 1998; Kumpulainen & Räsänen, 2000; Luukkonen et al., 2010; Luukkonen et al., 2011; Ttofi et al., 2012). Er blijkt een verhoogde kans op criminaliteit, geweld, opstandig gedrag en delinquentie te zijn bij kinderen die betrokken zijn bij pesterijen (Luukkonen et al., 2011; Renda et al., 2011; Ttofi et al., 2012; Viding et al., 2009). Vervolgens blijkt uit Bender en Lösel (2011) dat pesten op school een sterke predictor is voor geweld, delinquentie en andere antisociale uitkomsten in de adolescentie. Nieuw is de bevinding dat de leerkracht pesten negatief gecorreleerd is met prosociaal gedrag. Dit betekent dat kinderen die de leerkracht pesten in de kindertijd, minder prosociaal gedrag gaan vertonen in de adolescentie.

Vervolgens blijkt uit de resultaten dat direct en indirect pesten en het CBCL item dat peilt naar gepest worden negatief gecorreleerd zijn met de subschaal inclusie. De subschaal leerkracht pesten van de KRV is dan net weer positief gecorreleerd met inclusie. De eerste bevinding, namelijk de correlatie met direct en indirect pesten, betekent dat kinderen die tijdens de kindertijd anderen pesten, in de adolescentie vaak minder aansluiting vinden met andere groepsleden. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat pesten het hoogtepunt bereikt op de leeftijd van 11 tot 13 jaar en daarna significant gaat dalen (Kumpulainen et al., 1998; McNamee & Mercurio, 2008; Solberg et al., 2007). Aanvankelijk kan het dus gebeuren dat andere groepsleden “mee pesten”, uit angst om uitgesloten te worden, wat de machtspositie van de pester en het ‘wij-gevoel’ van de groep aanvankelijk gaat versterken (Garandea & Cillessen, 2006). De pesterijen zijn echter omgekeerd evenredig met de leeftijd, waardoor de pester uiteindelijk zijn macht en dominantie verliest en zo mogelijks minder aansluiting kan vinden met de groep. Uit bovenstaande resultaten bleek dat ‘gepest worden’ ook minder inclusie in de adolescentie prediceert. Dit kan mogelijks ook verklaard worden vanuit eerder beschreven onderzoeken, namelijk dat slachtoffers van pesterijen vaak aan belangrijke intrapersoonlijke problemen lijden, zoals bijvoorbeeld angststoornissen,

depressie, etc. , maar vaak ook aan een laag zelfbeeld, met mogelijks sociale isolatie tot gevolg (Allen, 2010; Kaltiala-Heino et al., 2000; Kumpulainen et al., 2002; Kumpulainen & Räsänen, 2000; Liu & Graves, 2011; Luukkonen et al., 2010; Luukkonen et al., 2011; Olweus, 1993; Ortega et al., 2009; Piotrowki & Hoot, 2008; Salmon & West, 2000, Ttofi et al., 2012). De laatste bevinding, namelijk dat de leerkracht pesten meer inclusie prediceert, hangt mogelijks samen met het sociale imago dat onderzocht werd door Kumpulainen en anderen (1998). Zij vonden dat kinderen vaak pesten omdat ze dat stoer vinden, of denken dat andere kinderen dat stoer vinden. Indien een kind een leerkracht 'durft' te pesten, zal hij of zij allicht zijn sociale imago kunnen aandikken hierdoor.

Tenslotte prediceren de subschalen indirect pesten, negatieve attitude en pesten direct en indirect in de kindertijd eenzaamheid in de adolescentie, terwijl de subschaal leerkracht pesten net minder eenzaamheid prediceert. Deze laatste bevinding hangt allicht ook samen met bovenstaande verklaringen van de subschaal inclusie, namelijk dat pesten enerzijds omgekeerd evenredig zijn met de leeftijd, waardoor de pester tijdens zijn adolescentie periode minder aansluiting kan vinden met zijn leeftijdsgenoten en anderzijds met het eerder beschreven sociale imago. Geconcludeerd kunnen we stellen dat onze verwachtingen in lijn liggen met voorgaand onderzoek.

Theoretische en praktische implicaties

Binnen huidige studie blijkt dat pesten geen predictor is van psychopathische trekken in de adolescentie. Ondanks deze mooie boodschap, zijn de gevolgen van pestgedrag toch zeer uiteenlopend, niet enkel voor het slachtoffer maar ook voor de daders van pesterijen. Hieruit komt het belang van vroege interventie naar voren (Kumpulainen et al., 1998; Munõz et al., 2010; Renda et al., 2011; Ttofi et al., 2012). Er zijn namelijk enkele significante correlaties teruggevonden tussen pesten in de kindertijd en externaliserende en/of agressie problemen in de adolescentie. Pesterijen dienen dus zo spoedig mogelijk aangepakt te worden, vooraleer dergelijk agressief en gewelddadig gedrag zich kan ontwikkelen (Ttofi et al., 2012). Volwassenen en ouders laten het vaak na om in te grijpen, in de hoop dat de pesterijen een tijdelijk fenomeen zijn, maar dit is helaas meestal niet het geval (Kumpulainen et al., 1998; Munõz et al., 2010; Renda et al., 2011; Ttofi et al., 2012). Preventie en tijdig ingrijpen zijn dus van groot belang, waarbij bovenstaande kennis een belangrijke insteek levert voor de therapeutische context, alsook het dagelijkse leven. Uit onderzoek blijkt dat men bij pesters voornamelijk dient te werken met beloningen voor het prosociaal en gewenst gedrag die ze stellen, in plaats van het lijden van het slachtoffer te benadrukken. Deze kinderen zijn niet bezorgd om anderen, waardoor dergelijke interventies ineffectief zullen zijn (Kumpulainen et al., 1998; Muñoz et al., 2010).

Verder werden binnen huidige studie dezelfde genderverschillen geobserveerd als in klinische studies, wat strookt met onze verwachtingen. We verwachtten immers een sterkere correlatie tussen pesten en antisociaal gedrag voor jongens dan voor meisjes en huidige studie heeft hiervoor bevestiging geboden. Dit impliceert dat mogelijke interventies in de gemeenschap een verschillende focus moeten hebben, naargelang de doelgroep.

Deze studie heeft ook enkele theoretische implicaties, omdat het bijdraagt tot een beter begrip van pesterijen. Enerzijds leert het ons dat pesten in de kindertijd niet noodzakelijk leidt tot psychopathische trekken in de adolescentie. Anderzijds benadrukt deze studie wel de mogelijke negatieve consequenties dat niet enkel slachtoffers ervaren. Bij ouders van pesterijen werden ook lange termijn effecten teruggevonden op het gedrag. Vervolgens draagt het ook bij tot beter begrip van de etiologie van psychopathie, wat relevant is inzake het ontwikkelen van effectieve preventie en/of interventieprogramma's voor psychopaten.

Sterktes en beperkingen

Huidig onderzoek heeft verscheidene sterktes. Ten eerste heeft huidig onderzoek een longitudinaal design. Door herhaalde observatie, vormt dergelijk design een meerwaarde voor de bestaande literatuur, want aan de hand van een longitudinaal design kunnen causale verbanden in kaart gebracht worden. Als tweede werd een goed gevalideerd meetinstrument van kille, niet-emotionele trekken afgenomen, namelijk de ICU meetschaal. Deze vragenlijst werd specifiek ontwikkeld voor de meting van kille, niet-emotionele trekken bij jongeren. Daarbovenop werden verschillende beoordelaars gebruikt om pesten in kaart te brengen op tijdstip één. Ondanks de grote drop-out, vormt dit een duidelijke sterkte van huidige studie. Er werden namelijk weinig verschillen teruggevonden tussen de Follow-up groep en de groep die niet meer deelnam, wat erop wijst dat de drop-out niet selectief was.

Desalniettemin heeft de huidige studie ook duidelijk een aantal zwaktes, die een invloed hebben op de generaliseerbaarheid van de resultaten. Een eerste beperking is de kleine steekproefgrootte van de follow-up studie. Slechts 124 jongeren (18.64%) van de zeshonderd kinderen hebben opnieuw deelgenomen aan de follow-up studie, wat slechts een beperkte steekproef is. Anderzijds betreft er een ongelijke verdeling tussen jongens (34.10%) en meisjes (65.90%). Zoals eerder vermeld verwachtten we een sterkere correlatie tussen pesten en antisociaal gedrag voor jongens dan voor meisjes. Indien we een grotere steekproef hadden met een meer gelijke verdeling, zouden we mogelijks andere resultaten kunnen verkrijgen en zouden de resultaten van het onderzoek beter generaliseerbaar zijn. Ten derde werd tijdens de follow-up studie enkel gebruik gemaakt van zelfbeschrijvingen op een aantal vragenlijsten, waardoor er

sprake kan zijn van een zekere 'response bias'. Er kan sprake zijn van een sociale wenselijkheid waarin de jongeren antwoorden volgens maatschappelijke waarden en normen. Het zou interessant zijn om ook gebruik te maken van een semi-gestructureerd interview teneinde de betrouwbaarheid van de informatie te verhogen. Vervolgens werd geen Bonferoni correctie toegepast, gezien deze als te streng kan beschouwd worden gegeven het feit dat huidige studie over zo'n tijdsperiode gaat. Een laatste limitatie van dit onderzoek is dat psychopathische eigenschappen enkel bepaald werden aan de hand van één korte schaal. Het gebruik van verschillende meetmethoden, zoals observatie, en/of verschillende informatiebronnen, zoals ouder- en/of leerkrachtbeoordelingen zoals bij de initiële studie, kan een mogelijke oplossing hiervoor bieden.

Aanbevelingen toekomstig onderzoek

In het kader van toekomstig onderzoek lijkt het ten eerste belangrijk om op vlak van steekproefkarakteristieken een replicatie te maken van deze studie met een grotere steekproef, met een hogere prevalentie van kille, niet-emotionele trekken. Mogelijks zal men andere resultaten bekomen in een gelijkaardige studie met een grotere steekproef waarin er een grotere variantie is van CU trekken. Range restrictie op de ICU schalen kan zeker een invloed gehad hebben op de grootte en sterkte van de gevonden correlaties over de tijd heen. Bovendien is het aanbevolen om niet enkel met vragenlijsten te werken, maar tevens met gedragsobservaties en (semi-)gestructureerde interviews om de CU trekken en de externaliserende problemen in kaart te brengen.

Een andere mogelijke aanvulling op toekomstig onderzoek, gezien toch significante resultaten bekomen worden over de link tussen pesten enerzijds en externaliserende en sociale problemen anderzijds, is dat toekomstig longitudinaal onderzoek naar de predictoren van antisociaal gedrag en sociale problemen, eventueel ook protectieve factoren kan opnemen in hun studie. Dit kan een mogelijke meerwaarde bieden voor de eventuele ontwikkeling van preventieprogramma's van antisociaal gedrag en sociale problemen.

Een derde mogelijke suggestie voor toekomstig onderzoek is om CU trekken al mee op te nemen van in de kindertijd. Eerdere studies rapporteerden bijvoorbeeld dat het machtsverschil dat zichtbaar is bij pesten, vaak afkomstig is van CU-trekken (Muñoz et al., 2010). Viding en anderen (2009) vonden dat kinderen met gedragsproblemen en CU-trekken geen empathie voelen voor hun slachtoffers en zich niet schuldig voelen over hun manipulatieve gedragingen. Indien een kind dus niet bezorgd is omtrent andermans gevoelens, neemt de kans op pesterijen toe (Muñoz et al., 2010). Indien toekomstig onderzoek de kille-emotieloze trekken mee opneemt in

de kindertijd, kunnen eventuele bidirectionele verbanden tussen pesten en psychopathische trekken ook onderzocht worden. Het betreft een aanzet tot een beter begrip van verschillende antisociale ontwikkelingspaden, wat kan bijdragen tot een gerichtere screening en begeleiding van kinderen op het moment dat de persoonlijkheid zich nog volop aan het ontwikkelen is.

Conclusie

Huidige studie beoogde een bijdrage te leveren aan de geringe literatuur over de link tussen pesten en psychopathische eigenschappen. Hierbij werd bij een niet-klinische groep adolescenten nagegaan of er associaties tussen beide constructen bestonden aan de hand van een longitudinaal onderzoeksdesign, met een tijdsinterval van zes jaar, en door middel van vragenlijsten. Tevens werd onderzocht of pesten in de kindertijd nog andere mogelijke negatieve uitkomsten prediceert. De bevindingen in huidige studie ondersteunden gedeeltelijk bovenstaande stellingen. Uit de resultaten bleek dat pesten in de kindertijd geen predictor is van kille, niet-emotionele trekken in de adolescentie. Toch was pesten niet zomaar zonder negatieve gevolgen op langere termijn. De resultaten tonen duidelijk aan dat pesten in de kindertijd voorspellend is voor sociale- en externaliserende problemen in de adolescentie, maar werden echter niet over alle schalen teruggevonden. Deze bevindingen zijn nuttig voor een beter begrip van de gevolgen van pesten, niet enkel voor het slachtoffer, maar ook voor de ouders. De studie brengt vernieuwde inzichten en vormt de schakel naar verder en grondiger onderzoek betreffende dit onderwerp.

Referenties

- Achenbach, T.M. (1991a). *Manual for the Child Behavior Checklist: 4 – 18 and 1991 profile*. Burlington: University of Vermont Department of Psychiatry.
- Achenbach, T.M. (1991b). Youth Self Report. Retrieved from: <http://www.iprc.unc.edu/longscan/pages/measures/Ages12to14/writeups/Age%2012%20Youth%20Self%20Report%20Form.pdf>
- Achenbach, T.M. (2000). Youth self report (YSR). Retrieved from: <https://www.telepsy.nl/ysr>
- Allen, K.P. (2010). A bullying intervention system in high school: A two-year school-wide follow-up. *Educational Evaluation*, 36, 83 – 92.
- Anderson, J. (2012). Bullying May Be Common Experience for Gluten-Free Kids. Retrieved from: <http://celiacdisease.about.com/od/schoolage/a/Bullying-Gluten-Free-Kids.htm>
- Anonymous (2003). Bullying and Violence. *Child Health Alert*, 21, 3.
- APA (2001). *Beknopte handleiding bij de Diagnostische Criteria van de DSM-IV-TR*. Amersfoort: Drukkerij Wilco.
- Bender, D. & Lösel, F. (2011). Bullying at school as a predictor of delinquency, violence and other anti-social behavior in adulthood. *Criminal Behavior and Mental Health*, 21, 99 – 106.
- Biro, M., Smederevac, S., & Novovic, Z. (2008). Antisocial behavior – Dimension or Category(ies)? *Psilogoija*, 41(3), 275 – 293. DOI 10.2298/PSI0803273B
- Blair, R. (2001). Neurocognitive models of aggression, the antisocial personality disorders, and psychopathy. *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry*, 71(6), 727 – 731.
- Blair, R.J.R., Peschardt, K.S., Budhani, S., Mitchell, D.G.V., & Pine, D.S. (2006). The development of psychopathie. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 262 – 275.
- Blonigen, D.M., Hicks, B.M., Krueger, R.F., Patrick, C.J., & Iacono, W.G. (2005). Psychopathic personality traits: Heritability and genetic overlap with internalizing and externalizing psychopathology. *Psychological Medicine*, 35, 637 – 648.

- Bowes, L., Arseneault, L., Maughan, B., Taylor, A., Caspi, A. & Moffit, T. (2009). School, Neighborhood, and family factors are associated with children's bullying involvement: A nationally representative longitudinal study. *Child and Adolescent Psychiatry, 48* (5), 545-553.
- Burke, J.D., Waldman, I. & Lahey, B.B. (2010). Predictive validity of childhood oppositional defiant disorder and conduct disorder: Implications for the DSM–V. *Journal of Abnormal Psychology, 119*(4), 739-751.
- Chauz, E., Molano, A. & Podlesky, P. (2009). Socio-economic, socio-political, and socio-emotional variables explaining school bullying: a country-wide multilevel analysis. *Aggressive behavior, 35*, 520 – 529.
- City of Chicago (2013). Bullying prevention: facts on bullying. Retrieved from: http://www.cityofchicago.org/city/en/depts/cdph/supp_info/violence_prevention/bullying_preprevent.html
- Cleckley, H. (1976). *The mask of sanity* (5th ed.). Retrieved from: http://www.cassiopaea.org/cass/sanity_1.PdF
- Cleckley, H. (1988). *The mask of sanity: Fifth Edition*.
- Cooke, D.J. & Michie, C. (2001). Refining the construct of psychopathy: Towards a hierarchical model. *Psychological Assessment, 13*(2), 171-188.
- Cornell, D., Warren, J., Hawk, G., Stafford, E., Oram, G., & Pine, D. (1996). Psychopathy in instrumental and reactive violent offenders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*, 783 – 790.
- Corvo, K.E. & deLara, E. (2010). Towards an integrated theory of relational violence: Is bullying a risk factor for domestic violence? *Aggression and Violent Behavior, 15*(3), 181-190.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development, 66*(3), 710-722.
- Crombrugge, H. (2006). Denken over opvoeden: Inleiding in de pedagogiek. Antwerpen – Apeldoorn: Garant.
- Davidse, N. & van Vreeswijk, M. (2009). Saxion-onderzoek: Pesten, wat doet het met je zelfbeeld? Retrieved from: <http://www.bobvandermeer.info/index.php>.

- De Bolle, M. & Tackett, J.L. (2013). Anchoring Bullying and Victimization in Children Within a Five-Factor Model-Based Person-Centred Framework. *European Journal of Personality*, 27(3), 280-289.
- Depamelaere, A.S. (2009). Pesten ligt gevoelig. Een onderzoek naar pesten op school bij hoogsensitieve kinderen en adolescenten. Masterproef, Katho, Kortrijk, België.
- Drislane, L.E., Vaidyanathan, U., & Patrick, C.J. (2013). Reduced cortical call to arms differentiates psychopathy from antisocial personality disorder. *Psychological Medicine*, 43, 825 – 835. doi:10.1017/S0033291712001547
- Edens, J.F., Marcus, D.K. & Vaughn, M.G. (2011). Exploring the taxometric status of psychopathy among youthful offenders: Is there a juvenile psychopath taxon?. *Law and Human Behavior*, 35(1), 13-24
- Essau, C.A., Sasagawa, S., & Frick, P.J. (2006). Callous-Unemotional traits in a community sample of adolescents. *Assessment*, 16, 454 – 469.
- Estell, D.B., Farmer, T.W., Irvin, M.J., Crowther, A., Akos, P. & Boudah, D.J. (2009). Students with exceptionalities and the peer group context of bullying and victimization in late elementary school. *Journal of Child and Family Studies*, 18, 136 – 150.
- Feilhauer, J., & Cima, M. (2013). Youth psychopathy: Differential correlates of callous-unemotional traits, narcissism, and impulsivity. *Forensic Science International*, 224, 1-7.
- Fekkes, M., Pijpers, F.I.M. & Verloove-Vanhorick, S.P. (2005). Bullying: who does what, when and where? *Health education Research*, 20, 81-91.
- Fowles, D. C. (1993). Electrodermal activity and antisocial behavior: empirical findings and theoretical issues. *NATO ASI Series*, 249, 223 – 237.
- Frick, P.J., Cornell, A.H., Barry, C.T., Bodin, S.D., & Dane, H.E. (2003). Callous-Unemotional Traits and Conduct Problems in the Prediction of conduct problem Severity, Aggression, and Self-Report of Delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31(4), 457-470.
- Frick, P., O'Brien, B., Wootton, J., & McBurnett, K. (1994). Psychopathy and conduct problems in children. *Journal Abnormal Psychology*, 103, 700 – 707.

- Frick, P.J., & Viding, E. (2009). Antisocial behavior from a developmental psychopathology perspective. *Development and Psychopathology*, 21, 1111-1131. DOI: 10.1017/S0954579409990071
- Frick, P.J., & White, S.F. (2008). Research Review: the importance of callous unemotional traits for developmental models of aggressive and antisocial behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 359-375. doi:10.1111/j.1469-7610.2007.01862.x
- Garandeau C.F., & Cillessen A.H.N. (2006). From indirect aggression to invisible aggression : A conceptual view on bullying and peer group manipulation. *Aggression and Violent Behavior*, 11, 612-625.
- Glenn, A.L., Kurzban, R., & Raine, A. (2011). Evolutionary theory and psychopathy. *Aggression and Violent Behavior*, 16(5), 371 – 380.
- Glenn, A.L., & Raine, A. (2009). Psychopathy and instrumental aggression: Evolutionary, neurobiological, and legal perspectives. Retrieved from: http://repository.upenn.edu/neuroethics_pubs/50.
- Hallein, L. (2008). Pesten in de kindertijd en adolescentie, predictief voor latere geweldsdelicten? Master scriptie, Universiteit Gent, Gent, België.
- Hansman-Wijnands, M.A., & Hummelen, J.W. (2006). Differentiële diagnostiek van psychopathie en autismspectrumstoornissen bij volwassenen: Empathiegebrek als kernsymptoom. *Tijdschrift voor psychiatrie*, 48(8), 627 – 636.
- Hare, R. D. (1980). A research scale for the assessment of psychopathy in criminal populations. *Personality and Individual Differences*, 1, 111-119.
- Hare, R. D. (1999). Psychopathy as a risk factor for violence. *Psychiatric Quarterly*, 70(3), 181 – 197.
- Hare, R.D., Clark, D., Gann, M., & Thornton, D. (2000). Psychopathy and the predictive validity of the PCL-R: An international perspective. *Behavioral Sciences and the Law*, 18, 623-645.
- Hare, R.D., Harpur, T.J., Hakstian, A.R., Forth, A.E., Hart, S.D. & Newman, J.P. (1990). The revised psychopathy checklist: reliability and factor structure. *Psychological Assessment*, 2(3), 338 – 341.

- Hare, R.D. & Neuman, C.S. (2009). Psychopathy: Assessment and Forensic Implications. *Canadian Journal of Psychiatry, 54*(12), 791 – 802.
- Harpur, T.J., Hakstian, A.R. & Hare, R.D. (1988). Factor structure of the Psychopathy Checklist. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 56*(5), 741-747.
- Harpur, T.J., & Hare, R.D. (1994). The assessment of Psychopathy as a function of age. *Journal of Abnormal Psychology, 103*, 604 – 609.
- Hart, S. D., & Hare, R. D. (1996). Psychopathy and antisocial personality disorder. *Current Opinion in Psychiatry, 9*(2), 129-132.
- Hart, S.D. (1998). The role of psychopathy in assessing risk for violence: Conceptual and methodological issues. *Legal and Criminological Psychology, 3*, 121 – 137.
- Hawes, D.J., Brennan, J., & Dadds, M.R. (2009). Cortisol, callous-unemotional traits, and pathways to antisocial behavior. *Current Opinion in Psychiatry, 22*, 357-362.
- Hicks, B.M., Krueger, R.F., Iacono, W.G., McGue, M., & Patrick, C.J. (2004). Family Transmission and Heritability of Externalizing Disorders. A Twin-Family Study. *Archives of General Psychiatry, 61*(9), 922 – 928. Doi: 10.1001/archpsych.61.9.922.
- Holmes, S.E., Slaughter, J.R., & Kashani, J. (2001). Risk Factors in Childhood that Lead to the Development of Conduct Disorder and antisocial Personality Disorder. *Child Psychiatry and Human Development, 31*(3), 183 – 193.
- Houbre B., Tarquinio C. Thuillier I., & Hergott (2006). Bullying amount students and its consequences on health. *European Journal of Psychology of Education, 2*, 183-208.
- Huesmann, L.R. (1988). An information processing model for the development of aggression. *Aggressive Behavior, 14*, 13-24.
- Huessman, L.R., Dubow, E.F. & Boxer, P. (2009). Continuity of aggression from childhood to early adulthood as a predictor of life outcomes: Implications for the adolescent-limited and life-course persistent models. *Aggressive Behavior, 35*, 136-149.
- Jolliffe, D., & Farrington, D. (2011). Is low empathy related to bullying after controlling for individual and social background variables? *Journal of adolescence, 1*-13.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpela, M. & Rimpela, R. (2000). Bullying at school – an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence, 23*, 661 – 674.

- Karatzias, A., Power, K.G. & Swanson, V. (2002). Bullying and victimization in secondary schools: same or separate entities? *Aggressive Behavior*, 28, 45-61.
- Kim, Y.S., Boyce, W.T., Koh, Y. & Leventhal, B.L. (2009). Time trends, trajectories, and demographic predictors of bullying: A prospective study in Korean adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 45, 360 – 367.
- Kimonis, E.R., Frick, P.J., Skeem, J.L., Marsee, M.A., Cruise, K., Munoz, L.C., Aucoin, K.J., & Morris, A.S. (2008). Assessing callous-unemotional traits in adolescent offenders: Validation of the Inventory of Callous-Unemotional Traits. *International Journal of Law and Psychiatry*, 31, 241-252.
- Kosson, D.S. (1998). Personality and Individual Differences. *Personality and Individual Differences*, 24(3), 373 – 391.
- Kosson, D. S., Cyterski, T. D., Steuerwald, B. L., Neumann, C. S., & Walker-Matthews, S. (2002). The reliability and validity of the Psychopathy Checklist: Youth version in nonincarcerated males. *Psychological Assessment*, 14, 97–109.
- Kumpulainen, K. & Räsänen, E. (2000). Children involved in bullying at elementary school age: Their psychiatric symptoms and deviance in adolescence. *Child Abuse and Neglect*, 24, 1567-1577.
- Kumpulainen, K., Räsänen, E. & Puura, K. (2002). Psychiatric disorders and the use of mental health services among children involved in bullying. *Aggressive behavior*, 27, 102-110.
- Kumpulainen, K., Räsänen, E., Henttonen, I., Almqvist, F., Kresanov, K., Linna, S.L., Moilanen, I., Piha, J., Puura, K., & Tamminen, T. (1998). Bullying and psychiatric symptoms among elementary school-age children. *Child Abuse and Neglect*, 22(7), 705-717.
- Ladd, G. W., & Profilet, S. M. (1996). The Child Behavior Scale: A teacher-report measure of young children's aggressive, withdrawn, and prosocial behaviors. *Developmental Psychology*, 32(6), 1008-1024.
- Liebrand, J., Ijzendoorn, H. van & Lieshout, C.F.M. van (1991). *Klasgenoten Relatie Vragenlijst*. Nijmegen: Vakgroep Ontwikkelingspsychologie, Katholieke Universiteit.
- Liu, J. & Graves, N. (2011). Childhood Bullying: A Review of Constructs, Concepts, and Nursing Implications. *Public Health Nursing*, 28 (6), 556 – 568.

- Loeber, R., Slot, W. & Stouthamer-Loeber, M. (2006). A three-dimensional cumulative developmental model of serious delinquency. *The Explanation of Crime: Contexts and Mechanisms*. Cambridge: Cambridge University Press p 153-194.
- Lovelace, L., & Gannon, L. (1999). Psychopathy and depression: Mutually exclusive constructs? *Journal of Behavioral Therapy and Experimental Psychiatry*, *30*, 169 – 176.
- Luukkonen, A.H., Räsänen, P., Hakko, H., & Riala, K. (2010). Bullying behavior in relation to psychiatric disorders and physical health among adolescents: A clinical cohort of 508 underage inpatient adolescents in Northern Finland. *Psychiatry research*, *178*, 166 – 170.
- Luukkonen, A.H., Riala, K., Hakko, H., & Räsänen, P. (2011). Bullying behavior and criminality: A population-based follow-up study of adolescent psychiatric inpatients in Northern Finland. *Forensic Science International*, *207*, 106 – 110.
- Lykken, D.T. (1995). *The Antisocial personalities*. Hillsdale – New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Lynam, D.R. (1997). Persuading the psychopath: Capturing the Fledgling Psychopath in a Nomological Net. *Journal of Abnormal Psychology*, *106*(3), 425 – 438.
- Marcus, D.K., John, S.L., & Edens, J.F. (2004). A Taxometric Analysis of Psychopathic Personality. *Journal of Abnormal Psychology*, *113*(4), 626 – 635.
- Marcus, D.K., Ruscio, J., Lilienfeld, S.O., & Hughes, K.T. (2008). Converging Evidence for the Latent Structure of Antisocial Personality Disorder: Consistency of Taxometric and Latent Class Analyses. *Criminal Justice and Behavior*, *35*, 284 – 293.
- McMahon, S.D., Felix, E.D., Halpert, J.A. & Petropoulos, L.A.N. (2009). Community violence exposure and aggression among urban adolescents: testing a cognitive mediator model. *Journal of Community Psychology*, *37*(7), 895 – 910.
- McNamee, A., & Mercurio, M. (2008). School-Wide Intervention in the childhood Bullying Triangle. *Childhood Education*, *84* (6), 370 – 378.
- Mervielde, I., De Fruyt, F., & De Clercq, B. (2010). *Hierarchical Personality Inventory for Children (HiPIC) manual*. Amsterdam: Hogrefe Uitgevers B.V.
- Muñoz, L.C., Qualter, P. & Padgett, G. (2010). Empathy and bullying: Exploring the Influence of Callous-Unemotional Traits. *Child Psychiatry Human Development*, *42*, 183 – 196.

- Murrie, D. C., Marcus, D. K., Douglas, K., Lee, Z., Salekin, R., & Vincent, G. (2007). Youth with psychopathy features are not a discrete class: A taxometric analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 714–723.
- Nansel, T.R., Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying Behaviors Among US Youth: Prevalence and Association with Psychosocial Adjustment. *JAMA*, 258(16), 2094 – 2100.
- Neumann, C.S., & Hare, R.D. (2008). Psychopathic Traits in a Large Community Sample: Links to Violence, Alcohol Use, and Intelligence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*.
- O'Connell, P., Pepler, D., & Craig, W. (1999). Peer involvement in bullying: insights and challenges in interventions. *Journal of Adolescence*, 22, 437 – 452.
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program. *The development and treatment of childhood aggression*, 411 – 448.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we Know and What we Can do*. Oxford: Blackwell.
- Ortega, R., Elipe, P., Merchan, J., Calmaestra, J. & Vega, E. (2009). The Emotional Impact on Victims of Traditional Bullying and Cyberbullying: a Study of Spanish Adolescents. *Journal of Psychology*, 217(4), 197-204.
- Piotrowski, D. & Hoot, J. (2008). Bullying and Violence in Schools: What teachers Should Know and Do. *Childhood Education*, 84(6), 357-363.
- Pontzer, D. (2010). A Theoretical Test of Bullying Behavior: Parenting, Personality, and the Bully/Victim Relationship. *Journal of family violence*, 25(3), 259-273.
- Renda, J., Vassallo, S., & Edwards, B. (2011). Bullying in early adolescence and its association with anti-social behavior, criminality and violence 6 and 10 years later. *Criminal Behavior and Mental Health*, 21, 117 – 127.
- Salekin, R.T., & Frick, P.J. (2005). Psychopathy in Children and Adolescents: The Need for a Developmental Perspective. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(4), 403 – 409. DOI: 10.1007/s10802-005-5722-2.

- Salmon, G. & West, A. (2000). Physical and mental health issues related to bullying in schools. *Current opinion in psychiatry*, 13, 375-380.
- Schäfer, M. (2006). 'Zeg dat je een DIER bent!'. *Psyche & Brein*, 3, 60-63.
- Schwab-Stone, M., Chen, C., Greenberger, E., Silver, D., Lichtman, J., & Voyce, C. (1999). No safe haven II: The effects of violence exposure on urban youth. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, 359- 367.
- Simonoff, E., Elander, J., Holmshaw, J., Pickles, A., Murray, R., & Rutter, M. (2004). Predictors of antisocial personality: Continuities from childhood to adult life. *British Journal of Psychiatry*, 184, 118-127. DOI: 10.1192/bjp.184.2.118
- Skeem, J., Johansson, P., Andershed, H., Kerr, M., & Louden, J.E. (2007). Two subtypes of psychopathic violent offenders that parallel primary and secondary variants. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(2), 395-409. doi: 10.1037/0021-843X.116.2.395
- Skilling, T. A., Quinsey, V. L., & Craig, W. M. (2001). Evidence of a taxon underlying serious antisocial behavior in boys. *Criminal Justice and Behavior*, 28, 450–470.
- Smith, R.G., & Gross, A.M. (2006). Bullying: Prevalence and the Effect of Age and Gender. *Child & Family Behavior Therapy*, 28, 13-37.
- Smokowski, P.R. & Kopasz, K.H. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children and Schools*, 27(2), 101-111.
- Solberg, M.E., Olweus, D. & Endresen, I.M. (2007). Bullies and victims at school: Are they the same pupils? *British Journal of Educational Psychology*, 77, 441-464.
- Sourander, A., Elonheimo, H., Niemelä, S., Nuutila, A.M., Helenius, H., Sillanmäki, L., Piha, J., Tamminen, T., Kumpulainen, K., Moilanen, I., & Almqvist, F. (2006). Childhood Predictors of Male Criminality: A Prospective Population-Based Follow-up Study from Age 8 to Late Adolescence. *Journal AM. Academic Child adolescence Psychiatry*, 45(5), 578 – 586.
- Sourander, A., Jensen, P., Rönning, J.A., Niemelä, S., Helenius, H., Sillanmäki, L., Kumpulainen, K., Piha, J., Tamminen, T., Moilanen, I. & Almqvist, F. (2007). What is the Early Adulthood Outcome of Boys Who Bully or Are Bullied in Childhood? The Finnish “From a Boy to a Man” Study. *Pediatrics*, 20, 397 – 404.

- Stevens, G., Pels, T., Vollebergh, W.A.M., Bengi-Arslan, L., Verhulst, F.C. & Crijnen, A.A.M. (2005). Emotionele problemen en gedragsproblemen bij Marokkaanse, Turkse en Nederlandse 4- tot 18-jarigen in Nederland. *Tijdschrift voor psychiatrie*, 24(11), 779 – 786.
- Swearer, S.M., Peugh, J., Espelage, D.L., Siebecker, A.B., Kingsbury, W.L. & Bevins, K.S. (2006). A socioecological model for bullying prevention and intervention in early adolescence: An exploratory examination. In S.R. Jimerson & M. Furlong (Eds.), *The handbook of school violence and school safety: From Research to Practice*, 257- 273. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ttofi, M.M., Farrington, D.P., & Lösel, F. (2012). School bullying as a predictor of violence later in life: A systematic review and meta-analysis of prospective longitudinal studies. *Aggression and Violent Behavior*, 17, 405 – 418.
- Van Damme, A. (2009). Onveiligheidsbelevingen en slachtofferschap van geweld op school. Masterscriptie, Universiteit Gent, Gent, België.
- Van Der Ploeg, J.D. (2007). *Kinderen (z)onder vrienden*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Vasey, M.W., Kotov, R., Frick, P.J. & Loney, B.R. (2005). The latent structure of psychopathy in youth: A taxometric investigation. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(4), 411– 429.
- Veenstra R., Lindenberg S, Oldehinkel A.J., De Winter A.F., & Verhulst F.C. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41, 672-682.
- Viding, E. (2004). Annotation: Understanding the development of psychopathy. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(8), 1329-1337.
- Viding, E., Blair, R.J.R., Moffitt, T.E., & Plomin, R. (2005). Evidence for substantial genetic risk for psychopathy in 7-year-olds. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 592 – 597.
- Viding, E., Simmonds, K.V., Petrides, K.V., & Frederickson, N. (2009). The contribution of callous-unemotional traits and conduct problems to bullying in early adolescence. *The journal of child psychology and psychiatry*, 50(4), 471 – 481.

- Viljoen J.L., O'Neill M.L., & Sidhu A. (2005). Bullying Behaviors in Female and Male Adolescent Offenders: Prevalence, Types, and Association With Psychosocial Adjustment. *Aggressive Behavior, 31*, 521-536.
- Wang, J., Iannotti, R. & Nansel, T. (2009). School Bullying Among Adolescents in the United States: Physical, Verbal, Relational, and Cyber. *Journal of Adolescent Health, 45*, 368-375.
- Wei, H., Williams, J., Chen, J., & Chang, H. (2010). The effects of individual characteristics, teacher practice, and school organizational factors on students' bullying: A multilevel analysis of public middle schools in Taiwan. *Children and Youth Services Review, 32(1)*, 137-143.
- Wolke D., Woods S., Bloomfield L., & Karstadt L. (2000). The association between Direct and Relational Bullying and Behaviour Problems among Primary School Children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 41*, 989-1002.
- Woods S., & White E. (2005). The association between bullying behavior, arousal levels and behaviour problems. *Journal of Adolescence, 28*, 381-395.

Bijlage 1

Pesten in het onderwijs in Nederland

Omschrijving	Gepest worden		Zelf pesten	
	BO	VO	BO	Vo
Dit schooljaar niet	39%	71%	30%	44%
1 tot 2 maal dit schooljaar	38%	23%	50%	40%
Regelmatig	15%	4%	15%	11%
Ongeveer 1 maal per week	4%	0%	3%	2%
Meerdere maal per week	4%	2%	3%	3%

Noot. BO = basisonderwijs, VO = voortgezet onderwijs

Bijlage 2

Kenmerken van een psychopaat volgens Cleckley en Hare

<i>Cleckley's Core Traits</i>	<i>Hare's PCL-R Items</i>
1. oppervlakkige charme en bovenmatige intelligentie	1. welbespraaktheid/ oppervlakkige charme
2. absentie van vormen van irrationeel denken	2. groot gevoel van zelfwaarde
3. geen symptomen van anxiety of neurotisch	3. behoefte aan stimulatie/ sensatie
4. geen gevoel van verantwoordelijkheid	4. pathologisch liegen
5. oneerlijk/ niet oprecht	5. manipulatief
6. antisociaal gedrag/ impulsief	6. gebrek aan schuld/ berouw
7. inadequaat gemotiveerd gedrag	7. oppervlakkig affect
8. niet leren van ervaringen	8. kil/ gebrek aan empathie
9. pathologisch egocentrisch	9. parasitaire levensstijl
10. oppervlakkige emoties	10. slechte gedragscontrole
11. gebrek aan zelfinzicht	11. promiscues seksueel gedrag
12. geen rekening houden met anderen	12. op vroege leeftijd gedragsproblemen
13. ongepast gedrag	13. gebrek aan realistische, langetermijndoelen
14. geen geschiedenis van suicide	14. impulsiviteit
15. onpersoonlijke (seks)relaties	15. onverantwoordelijk
16. geen langetermijndoelen	16. geen verantwoording nemen voor acties
17. veel kortdurige relaties	
18. jeugdcriminaliteit	
19. schending voorwaarden bij voorwaardelijke beoordeling	
20. veelsoortige criminaliteit	